

LA LLEGENDA D'OTGER CATALÓ I ELS NOU BARONS

El problema dels propis orígens ha preocupat sempre els pobles. Mites, llegendes populars, hipòtesis erudites, fantasies pseudo-històriques, han estat ideades sovint per resoldre'l. Les més belles faules i les més absurdes teories han sorgit del desig d'aclarir el lloc que veié la naixença d'un poble, els episodis que la voltaren i la nissaga d'on va davallar. Cada cop que el concepte o el coneixement de la pròpia història ha sofert una mutació profunda, hi ha hagut també un canvi en aquells mites o en aquelles hipòtesis.

Dibuixar en línies generals l'evolució d'aquestes figuracions en la nostra historiografia fins a situar una d'elles dins d'aquesta evolució, i estudiar-la detalladament en els seus elements constitutius, en la seva aparició, en la seva motivació i en les seves fases successives, és el propòsit d'aquest estudi. El fet que la llegenda que constitueix l'objecte de la nostra investigació sigui de formació relativament tardana i que, per aquest motiu, el seu desenvolupament pugui seguir-se molt de prop i damunt d'abundants versions escrites, fa més interessant la seva anàlisi, ja que pot ajudar a comprendre el desenvolupament d'altres llegendes més reculades i, per tant, més difícils d'ésser estudiades en detall.

I

LA IDEA DELS NOSTRES ORÍGENS EN ELS TEMPS MEDIEVALS

Per als nostres crònics fins a les primeres dècades del segle XII, el problema dels orígens del poble català no presentava gaires dificultats. L'ascendència franca dels nostres comtats, presidits pel de Barcelona, era prou recordada per la nostra gent que veia la nostra existència estatal com una conseqüència de l'acció conqueridora dels reis francs, i d'una manera

especialíssima de Carlemany i del seu fill Lluís *el Bondadós*, damunt dels sarraïns. Per a aquells crònics no té gens d'interès el període visigòtic, i la nostra història comença amb les lluites de Carlemany contra els sarraïns dominadors de la nostra terra. La llegenda de la pluja de creus de sang en la conquesta de Girona, nascuda de l'erroni acostament, volgut o fortuït, de dos passatges independents del crònicó de Moissac,¹ és l'expressió llegendària més antiga que coneixem en relació amb el problema dels nostres orígens nacionals. La trobem per primer cop en el crònicó *Rivipulense* publicat per Villanueva,² que algú ha cregut poder datar, en el pasatge que la conté, a la segona meitat del segle XI.³

Durant aquest temps es produeixen a casa nostra mutacions transcendentals. De la Catalunya disminuïda, dividida i desorientada de Berenguer Ramon *el Corbat* es passa a una altra Catalunya que, ja en la segona dècada d'aquella mitja centúria, té un nucli inicial important fermament i definitivament unit i unes directrius polítiques ben marcades i que responen a una clara visió de les nostres possibilitats. L'obra dels Ramons Berenguers s'inicia, i, al cap d'un segle d'esforç persistent i encertat, es veu coronada pels èxits més rotunds. La col·laboració en mesura important amb altres nuclis nacionals en la croada contra Barbastre en 1064 (amb aragonesos, occitans, normands i pontificis), en l'expedició a Mallorca en 1114 (amb pisans i occitans), en la conquesta d'Almeria en 1147 (amb castellans, genovesos i navarresos), la consolidació de la dinastia del Casal de Barcelona com a rectora suprema de l'antiga Marca Hispànica, l'acabament en 1153 de la reconquesta del territori que després havia d'ésser anomenat Principat de Catalunya, la unió amb Aragó en 1137, contribuïren a donar als catalans una més ferma consciència de la seva personalitat independent i a donar una importància més limitada en la nostra naixença com a poble a l'acció reconqueridora dels reis francs. Una altra circumstància acabà de fer el pes en aquest sentit: la rivalitat amb França, que es posa de manifest tan bon punt Alfons *el Cast* comença a intervenir decididament en la política occitana ja en els primers anys del seu regnat. I així veiem com els catalans, que cap a 1140 encara són anomenats *francos* per l'autor del poema de *Mio Cid*, en 1180 deixen de datar pels anys dels reis de França llurs documents públics.

És en aquest moment, entre 1162 i 1184,⁴ que un monjo de Ripoll

1. Vegeu M. BOUQUET, *Historiens des Gaules*, V (París 1869), 71-72.
2. L. VILLANUEVA, *Viage literario*, V (Madrid 1806), 242 ss.
3. F. VALLS I TABERNER, *Els inicis de la historiografia catalana* (dins *Matisos d'història i de llegenda*, Barcelona 1932), 120.
4. *Gesta comitum Barcinonensium*. Textos llatí i català, editats i anotats per L. BARRAU DIHIGO i J. MASSÓ I TORRENTS (Barcelona 1925), pàg. XXII (= «Cròniques Catalanes», II).

redacta el nucli inicial de la versió llatina primitiva dels *Gesta Comitum Barcinonensium* i ens hi parla per primer cop de la llegenda de Guifré I presentant-lo com a fundador de la dinastia catalana i creador de la nostra independència política. Responent a les circumstàncies del moment, la llegenda apareix amb una marcada tendència antifranca. Els papers ingrats de l'acció són atribuïts a francesos: Guifré d'Arrià és «per barbam a quodam Franco tractus», mor a mans de francesos i és venjat pel seu fill, el gran Guifré, en la persona de l'usurpador Salomó, «natione Gallicum».⁵ I finalment, i aquest és el detall que més ens interessa, apareix justificada la independència del comtat de Barcelona per la indefensió en què el rei de França el deixa davant d'una invasió sarraïna. Guifré la desbarata sense auxili del rei, i vet aquí «quomodo de potestate regali in manus nostrorum comitum Barchinonensium honor ipse Barchinonensis devenit».⁶

Aquesta versió dels nostres orígens esdevingué clàssica i fou l'adoptada per tota la nostra historiografia oficial, representada per les successives manipulacions, ampliacions i refundicions, llatines i catalanes, del text del monjo ripollès.

Al marge, però, de la historiografia oficial, havien d'aparèixer, en el decurs dels lustres i dels segles, novetats que havien d'acabar influïnt poderosament en les concepcions dels nostres cronistes medievals.

En 1243, el gran navarrès Roderic Ximenes de Rada, arquebisbe de Toledo, conegut i segurament amic de dos sobirans catalans — Pere *el Catòlic* i Jaume *el Conqueridor* —, animador de la croada que havia de triomfar a la memorable batalla d'Úbeda o de les Navas de Tolosa, acabava la seva obra *De rebus Hispaniae* que havia d'influir poderosament en la nostra historiografia. Per començar a donar una idea d'aquesta influència, recordem que de l'obra de l'arquebisbe toledà se'n feia ja en 1268 una adaptació resumida en llengua catalana i potser també en llengua llatina, per mà de Pere Ribera de Perpejà, i que l'utilitzaren amplament, ja directament, ja a través de les seves adaptacions, el darrer redactor de la versió llatina primitiva dels *Gesta*, que treballava vers 1276,⁷ l'autor de la redacció catalana o del seu model llatí perdut, que serien del darrer terç del segle XIII,⁸ el del text llatí definitiu, escrit entre 1303 i 1314,⁹ l'autor de la *Crònica dels reys d'Aragó e comtes de Barcelona*, escrita en les distintes versions catalanes, llatines i aragoneses que se'n conserven

5. *Ibid.*, 3 s.

6. *Ibid.*, 5.

7. *Ibid.*, xxvi s.

8. *Ibid.*, lxvi, lxviii i lxxiii.

9. *Ibid.*, lv.

a partir de mitjan segle XIV,¹⁰ Jaume Domènech en la seva *Genealogia regum Navarre et Aragonie* començada en 1379, Francesc en el seu *Libre de les nobleses dels reys* escrit a mitjan segle XV,¹¹ Tomich que escrivia les seves *Històries e conquestes* en 1438 i Marquilles que acabava els seus *Comentaris als Usatges* deu anys més tard.

L'arquebisbe Roderic, que malgrat escriure a Castella i per a Castella demostra una colpidora atenció envers la nostra història, atreia per primer cop l'atenció de la gent catalana cap als episodis, certs o imaginaris, de la nostra Edat Antiga. Ell és qui atribueix al bíblic Túbal la població d'Espanya, ell és qui inventa els *Cetubales* com a poble d'on sortiren els celtíbers, ell és qui presenta la denominació de Celtibèria com a corresponent al territori que després fou Catalunya, ell és qui obre a Hèrcules les portes de les nostres cròniques i qui imagina les faules de les fundacions d'Urgell, de Vic i de Barcelona.¹²

Quant als orígens del nostre poble en els temps medievals, poca cosa en diu, però mentre rebutja les faules de les gestes franceses que atribueixen als carolingis la reconquesta d'Espanya, afirma la rel franca de la reconquesta catalana i consigna que Carlemany «partem Celtiberiae quae Catalonia dicitur, ut victor invasit: ut praepotens conservavit».¹³

No necessitava pas més Pere Ribera de Perpejà per tornar a remoure la qüestió del nostres orígens. Les concepcions històrico-polítiques, si se'ns permet parlar així, eren en 1268 ben diferents del temps d'Alfons *el Cast.* S'havia signat feia deu anys el tractat de Corbeil que cloïa la nostra política ultrapirinenca, i una filla del monarca català s'havia maridat amb l'hereu de la corona francesa. Sant Lluís, de qui parlen sempre amb gran respecte les nostres cròniques, havia renunciat a Corbeil a tot dret que, com a successor de Carlemany, pogués tenir sobre Catalunya. La rivalitat entre francesos i catalans quedava temporalment esvaïda i havia de reparèixer només en 1281 amb els preliminars de la lluita entre Pere *el Gran* i Carles d'Anjou per la possessió de Sicília. És podia, doncs, tornar a parlar de l'origen franc dels comtats catalans, tant més quant el coneixement de l'obra del Toledà feia veure que existia un període de

10. JORDI RUBIÓ, *La versió llatina de la Crònica general de Catalunya i Aragó*, EUC, XXI (1936), 352 ss.

11. MIQUEL COLL I ALENTORN, *El «Libre de les nobleses dels reys»*, EUC, XIII (1928), 522.

12. LLUÍS NICOLAU D'OLWER, *Mitologia barcelonina* (Barcelona 1934), 11 s.

13. RODERIC DE TOLEDO, *De rebus Hispaniae*, Ed. Schott. (Francfort 1603), 74. (= «Hispaniae Illustratae», II). Més avall afegeix: «Quod quidem quantum ad partem Cataloniae, scilicet barchinonensis, gerundensis, ausonensis, urgellensis territoria, satis constat, quae cum Gotthica Gallia rex francorum dicit ad se ex ea acquisitione quam superius diximus, pertinere».

la història d'altres pobles peninsulars força més antic que el de Guifré *el Pilós* i el seu suposat pare. Per això Ribera, transcrivint amb poques variants el Toledà, deia que Carlemany «passà los muntz Piraneus, e vench a Gerona e a Barchinona, e pres tota la terra fins en Leyda, e moltes esgleyes edificà e dotà, segons que's troba en los privilegis antics». I després d'un capítol que redactà inspirant-se en el Pseudo-Turquí, afegia: «Carles, emperò, instituí comte en Chatalunya, ço és a ssaber en Barchinona, que tingués Chatalunya per lo rey de França. E açò durà tro al comte Jofré, qui edificà lo monestir de Santa Maria de Ripoll»,¹⁴ i aquí enllaça amb l'episodi dels *Gesta* que explica la forma com el comte català obtingué l'afranquiment del seu comtat en vèncer els sarraïns sense l'ajut del rei franc.

Poc després de Ribera de Perpejà, un text molt interessant encara que poc estudiat, la cròniqueta anomenada de Sant Pere de les Puelles, arrodonia, recollint les llegendes sobre la conquesta de la ciutat de Barcelona per Lluís *el Bondadós*, el quadre dels orígens francs de la nostra existència estatal.

Però la historiografia oficial seguia prenent com a punt de partida de la nostra història medieval l'inevitable Guifré d'Arrià, i així ho fa la *Crònica dels reys d'Aragó e comtes de Barcelona*, malgrat acceptar els punts de vista de l'arquebisbe Roderic en el que es refereix a la nostra història antiga i de l'època visigòtica.

II

FORMACIÓ DE LA LLEGENDA D'OTGER I PRIMERES ETAPES DE LA SEVA EVOLUCIÓ

Estant així les coses apareix en els textos escrits la llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons. Segons aquesta, la reconquesta s'inicia a Catalunya molt abans de Carlemany (l'any 732, arriben a precisar algunes versions) per obra d'un gran capità anomenat Otger Cataló que, venint de França junt amb nou barons, agrupats de tres en tres i anomenats pel seu llinatge Montcada, Pinós i Mataplana, Cervera, Cervelló i Alemany, Anglesola, Ribelles i Erill, i molts d'altres cavallers i gentilhomes, combaté els sarraïns i morí de malaltia al setge d'Empúries. Del seu nom deriva el nom de Catalunya. Els seus companys, davant de la superioritat numèrica dels sarraïns, es retiraren a les muntanyes on es fortificaren i romangueren fins a la vinguda de Carlemany, el qual conquistà el Principat

14. Transcrivim els passatges de Ribera de Perpejà del text que hem establert per a la seva publicació a base del ms. esp. 13 de la Bibl. Nat. de París.

de Catalunya, on trobà els nou barons, i el dividí en novenes a honor dels nou ordres dels àngels, de manera que hi hagués nou comtes, nou vescomtes, nou nobles i nou varvessors, els noms de tots els quals consigna.

Simultàniament, de bell antuvi, trobem reflectida aquesta llegenda en dues versions ben diferents i no pas interdependents. Apareix l'una per primer cop en el manuscrit 92-6-12 de la Biblioteca Universitària de València, que fou redactat en 1418.¹⁵ Vet ací la versió, que comença en el fol. 7^v d'aquest manuscrit:

«Com en proença de Gascunya hac un cavaller, senyor de un castell que hom appella Cathaló, lo qual cavaller conquerí la ciutat de Barchinona, la qual tenien gens qui no creÿen Déu.

En l'any de nostre Senyor .dccc.xxxii. sí devets saber que en proença de Gascunya ha un castell qui ha nom Cathaló. E aquest castell era de un cavaller molt noble e ardit d'armes, e vench-li en cor que conquerís Barchinona per ço com la tenien gens qui no creen Déu. Lo qual cavaller, ab molta gran gent del dit castell e dels lochs entorn, vench assetjar e combatre la dita ciutat de Barchinona qui era dels gots, e aquí hac de grans batalles en què morí gran gent de cada part. E los gots qui tenien la dita ciutat, com viren que no podien haver poder en aquells de fora, hagueren de acort que's retessen al dit cavaller a salva ffe, e faeren-ho. E encontinent lo dit cavaller ab les sues gens se'n entrà dins en la ciutat de Barchinona, e com la sua gent fos molta, aquells qui no caberen dins la ciutat se hagueren a caber en los lochs entorn de Barchinona, los quals, e cavallers e hòmens de peu, prengueren aquí inllers de les dones vídues e donzelles, lurs filles, de aquella natura dels gots, per ço com eren molt belles dones e ben nodrides, de les quals hagueren fills e filles, e [a]prengueren¹⁶ los llenguatges de lurs pares. E a poch a poch multiplicaren¹⁷ e cresqueren, e axoblidaren lo llenguatge comú e faeren un llenguatge d'alcunes paraules que prengueren de lurs pares e altres de lurs mares, los quals pares eren gascons e les mares eren gotes. E axí per temps avant, les gens de les altres terres appellaren aquesta gent de Barchinona cathalans, per ço com lurs pares, e lurs amichs e lurs antecessors foren del dit castell qui ha nom Cathaló. E per aquell nom de Cathaló appella hom les gens cathalans, que despuys no'ls és caygut lo nom.»

15. No podem detallar ací l'argumentació que demostrí l'exactitud d'aquesta datació que hem establert a conseqüència de l'estudi intern dels textos continguts en aquesta compilació i del caràcter de la seva lletra.

16. Ms. de València (V): *prengueren*; ms. *Libre de les nobleses dels reys* (F): *apren-gueren*; ms. 1814 de la B. N. de Madrid (M): *aprendyeren*.

17. V: *multiplicaren lo dit llenguatge dels gascons e axoblidaren lo llenguatge e cres-queren e multiplicaren. E les gens...*; F: *multiplicaren e cresqueren he exoblidaren lo llenguatge comú que avien, per què faeren hun llenguatge d'alcunes paraules que prengueren de llurs pares e altres de llurs mares, los cals pares eren gascons e llurs mares eren gotes, so és exides dels gots qui's poblaren en Espanya can Èrcules la edificà. E axí per temps avant, les gens...*; M: *multiplicaron y crecyeron y olvidaron y dexaron el lenguaje común y fizyeron un lenguaje de algunas palabras que tomaron de sus padres y otras de sus madres; los padres eran gascones y las madres eran gotas. Y así andando, las gentes...*

L'altra versió és continguda en el manuscrit esp. 13 de la Bibliothèque Nationale de París. Aquest manuscrit, en els passatges que ens interessin, és escrit en 1431.¹⁸ Vet ací la versió esmentada, que comença en el fol. 108^r.

«En lo temps que los moros tenien lo principat de Catalunya, o la més part de aquella, e la major d'Espanya, entrà en aquesta terra un gran capità venint de Fransa, lo qual havia nom Otger Cathaló, ab lo qual vèngueren en sa compenyia .viii^o. barons los quals feyen compenyia de .iii. en .iii., e són aquests qui's seguexen: Muntcades, Pinós e Mataplanes; Cerveres, Servellons e Alamanys; Anglases, Ribelles e Arills. Ab los quals vangeren molts cavallers e gentils hòmens per conquistar la terra a la fe christiana. E en la conquesta morí de malaltia lo dit capità appellat Otger Cathaló, stant sobre lo siti d'Empúries, e per lo seu nom intitularen la terra de son nom, ço és Catalunya. E per la gran multitud dels moros, los christians se retregueren en les muntanyes e per los castells roquers, e axí's tengueren contre los moros fins a tant que l'emperador Carles Maynes vench e conquistà tota Spanya, specialment lo principat de Catalunya, en lo qual trobà los dits .viii^o. barons. E partí lo dit principat a novenes, ha honor dels .viii^o. òrdens d'àngels, en aquesta manera, ço és .viii^o. comtats, .viii^o. vescomtats, .viii^o. cases de nobles hòmens, .viii^o. vervessós e nou-çentès cases de gentils hòmens. En cade comtat havia .i. vescomtat, .i. noble hom e .i. vervessor.

Los comtats són aquests, e los vescomtats, e los nobles hòmens e vervessós, qui's seguexen.

Comte de Rosselló, vescomte de Castellnou, noble hom de Canet e vervessor de Muntscot, que vuy són dits d'Olms.

Comte d'Empúries, vescomte de Rocabartí, noble hom de Servià e vervessor de Ffoxà.

Comte de Barchinona, vescomte de Cardona, noble hom de Muntclús e vervessor de Boxadós.

Comte de Terragona, vescomte d'Escornalbou, noble hom de Castellet e vervessor de Madiona.

Comte d'Urgell, vescomte d'Ager, noble hom de Térmenes e vervessor de Guimerà.

Comte de Pallars, vescomte de Vilamur, noble hom de Ballera e vervessor de Toralla.

Comte de Serdanya, vescomte del Querforadat, noble hom de Húreg e vervessor d'Envetg.

Comte de Hosona, vescomte de Cabrera, noble hom de Sentelles e vervessor de Viladamany.

Comte de Busulú, vescomte de Bas, noble hom de Porqueres, que són dits de Santa Pau, e vervessor de Besora.

E nou-çentès cases de cavallers e gentils hòmens.

He axí stech fins que vench lo comte de Barchinona appellat Borrell

18. Aquest manuscrit és degut a diverses mans. El text de la llegenda d'Otger és escrit de la mateixa mà d'una nota interpolada del fol. 83^r que duu la data de 1431.

que en son temps vahé que la terra venia a menys de gent d'estat, per ço com en les batalles ne morien tots dies. Per què ell ne féu altres nou-gentes cases, he a'quells donà privilegi militar e, de servents que eren, los féu ffranchs.»

Vet ací dues versions extraordinàriament dissemblants. És ben evident que la segona no prové de la primera. N'ignora gairebé totes les dades més essencials (la data, el castell de Cataló, la conquesta de Barcelona, el fet de trobar-se aquesta en mans dels gots, el creuament de gascons i godes que dona origen als catalans) i en contradiu alguna d'elles com és ara la suposició que la lluita té lloc contra els sarraïns i no contra els gots, i la constatació del fracàs de l'empresa en comptes de donar-la per reeixida com fa la primera versió. Creiem inútil insistir en l'afirmació que tampoc la primera es deriva de la segona, afirmació que no pot ésser més evident.

I, malgrat tot, les dues versions tenen alguna cosa de comú. Ambdues volen explicar pel nom *Cataló* l'origen de les denominacions *catalans* i *Catalunya*, respectivament; ambdues assignen aquell nom als dominis d'un gran cabdill procedent de l'altra banda del Pirineu, ja que en els temps medievals el cognom d'un membre de la noblesa coincideix amb el del seu domini; ambdues atribueixen al gran cabdill el disseny de rescatar Catalunya de gent infidel: «per conquerís Barchinona per ço com la tenien gents qui no creen Déu», diu la primera.

Aquestes coincidències obliguen a creure que, tot i la seva dissemblança, les dues versions tenen una font comuna, font avui desconeguda baldament puguem conjecturar-ne els trets essencials. Intentem aquesta conjectura.

És de creure que en l'origen comú d'ambdues versions es devia trobar una narració llegendària molt succinta que feia davallar el nom dels catalans del senyor d'un domini anomenat Cataló, situat a l'Aquitània, a qui atribuïa els primers episodis de la reconquesta a Catalunya. És molt possible que la dita narració fós en llengua llatina, car ho fa sospitar l'estranya expressió «proença de Gascunya», en comptes de «província de Gascunya», que seria motivada per una errada del traductor, deguda a què en llatí *provincia* i *Provença* són una sola i mateixa paraula: *provincia*.

D'on hauria sortit el nom de *Cataló* i la seva radicació a l'Aquitània? Des d'un moment imprecís, però anterior a mitjan segle xv, el problema etimològic plantejat pel nom dels *catalans* havia cridat l'atenció de propis i d'estranyos. En 1438 Tomich, que, com veurem, es fa ressò amplament de la llegenda d'Otger, ens revela que en el seu temps algú sostenia la

tesi que el nom dels catalans venia dels gots i els alans: «É apparria, segons aquestes històries, que los cathalans no són exits dels gots ni dels alans, axí com alguns dien...»¹⁹ Lorenzo Valla, que escriu entre 1435 i 1447 i coneix també la llegenda d'Otger, esmenta també la tesi gots-alans i alguna altra;²⁰ i Biondo, italià com Valla, esmenta en 1440 la mateixa tesi gots-alans.²¹

En la recerca d'antecedents històrics per a explicar l'origen del mot era inevitable que hom topés amb el nom dels Camps Catalàunics, famosos per la memorable batalla del segle v, i esmentats per aquesta raó en diversos texts històrics molt divulgats en l'Europa medieval. No sabem en quin moment va iniciar-se l'acostament entre català i catalàunic, que trobem insinuat per Jeroni Pau²² en 1491 i reflectit per Calça en 1588,²³ però podem donar per cert que va produir-se tan bon punt van sentir-se les primeres preocupacions etimològiques sobre el nom dels *catalans*. És dels *Campi Catalaunici* i de *Catalaunum* o de *Castrum Catalaunicum* (nom llatí de Châlons) que ha sortit el «castell Cataló», a través d'alguna o d'algunes de les moltes cròniques llatines que esmenten aquells noms de lloc. «Catalaunicum castrum vi cepit», diu el cronicó de Frodoard;²⁴ «Apud Catalaunum obiit», diu la crònica d'Alberic de Trois-Fontaines;²⁵ «in Campis Catalaunicis», diu sant Isidor.²⁶ La catalanització de *Catalaunum* no podia donar més que *Cataló*.

Però Châlons és al nord de França, a les vores de la Marne, i el castell Cataló, en canvi, en la imaginació dels catalans que conjuminaren la llegenda etimològica que ens ocupa, era al sud de la Gàl·lia, a la Gascunya, segons la versió del manuscrit de la Biblioteca de València, a la Guïena, segons altres versions immediatament posteriors que estudiarem de seguida. Com podríem explicar semblant discordança? Res no serà més fàcil. El fet és que diversos autors medievals i àdhuc del començament de l'Èdat Moderna tingueren la idea equivocada que els Camps Catalàunics estaven situats prop de Tolosa. Aquest error fou general entre els escriptors catalans dels segles xvi i xvii, els quals l'heretaren segurament del segle xv, dins del qual el veiem compartit per escriptors estrangers com l'esmentat

19. PERE TOMICH, *Històries e conquestes dels reys d'Avagó e comtes de Barcelona*. (Barcelona, La Renaixença, 1886), 82.

20. LORENZO VALLA, *De rebus gestis Ferdinandi Aragonum et Siculorum regis* (Breslau 1546), 9.

21. Citat per CALÇA, *De Catalonia* (Barcelona 1588), fol. 13^r.

22. Vegeu *Apèndix II*.

23. *Op. cit.*

24. VEGEU BOUQUET, *Historiens des Gaules*, VIII (París 1871), 187.

25. Vegeu BOUQUET, *op. cit.*, X (París 1874), 287.

26. En la *Historia gothorum*. VEGEU BOUQUET, *op. cit.*, II (París 1869), 701.

Biondo, de qui són els següents mots : «in subjectis Tolosae campis, Catalaunicos tunc vocabant, aciem in hunc modum ... struxere».²⁷ A què podia ésser deguda una errada de tal magnitud? És sabut que una de les fonts més utilitzades pels historiadors del període visigòtic és la *Historia de Getarum* de Jornandes, autor que escrivia en 551 inspirant-se en una història dels gots de Cassiodor, avui perduda. Doncs bé, en parlar de la famosa batalla dels Camps Catalàunics l'esmentat historiador diu : «Thoris-mund ergo, patre mortuo, in campis statim Catalaunicis, ubi et pugnauerat, regia maiestate subvectus, Tolosam ingreditur».²⁸ Aquest esment de l'entrada («ingreditur») de Turismund a la capital visigòtica de Tolosa des dels Camps Catalàunics, havia de suggerir la falsa idea d'una proximitat entre els dos punts que havia de fer fortuna. No creiem, amb tot, que fos el text de Jornandes el responsable directe de l'aparició del castell Cataló en terres de Gascunya o de Güiena ; més aviat ho devia ésser alguna de les diverses cròniques posteriors que s'hi inspiraren. El text de Jornandes, tot i que a la Biblioteca Dalmasas n'hi havia un manuscrit del segle xv, probablement italià, avui a la Biblioteca de Catalunya (manuscrit núm. 564), no sembla ésser conegut dels nostres erudits fins a la segona meitat del segle xvi en què el trobem citat per Pons d'Icart.²⁹ Creiem que el responsable immediat d'aquella aparició és el *De rebus Hispaniae* de Roderic de Toledo, tan conegut, com hem vist, dels nostres cronistes medievals. En el passatge corresponent a la repetida batalla ens diu : «Thurismundus vero Tolosam a campis Catalaunicis est reversus»³⁰ («tornà a Tolosa des dels Camps Catalàunics»), suggerint també la idea errònia que els dits camps es trobaven prop de la ciutat.

És difícil de dir si la breu narració d'on arrenquen la versió del manuscrit de València i la del manuscrit de París, abans transcrits, situava el castell a Gascunya, com diu el primer d'aquells dos manuscrits, o a Güiena, com diuen textos immediatament posteriors. Aquesta discrepància entre Gascunya i Güiena ens sembla un indicatiu més d'haver estat escrita en llatí aquella perduda narració. Aquesta devia dir *Aquitania*, que l'autor de la versió copiada en el manuscrit de València traduí per «Gascunya», nom més conegut a Catalunya, i el de determinada versió posterior traduí per «Güiena», que és la derivació en llengua vulgar de la forma llatina *Aquitania*, per bé que l'extensió de la regió coneguda, avui i en la quinzena centúria, amb aquell nom és molt més reduïda que la de l'Aquitània

27. Citat per CALÇA, *op. cit.*, fol. 39.

28. Vegeu BOUQUET, *op. cit.*, II, 26.

29. LLUÍS PONS D'ICART, *Libro de las grandesas y cosas memorables de Tarragona* (Lleida 1572), fols. 115^r, 117^v, 118^v i altres indrets.

30. RODERIC DE TOLEDO, *op. cit.*, 44.

dels temps carolingis. Precisament el *De rebus Hispaniae*, en el capítol immediat anterior al que dedica a la derrota d'Atila, parla de l'Aquitània com a domini de Vàlia,³¹ el rei visigot que tenia la seva capital a Tolosa i fou l'immediat antecessor de Teodored, pare de Turismund; i en el mateix capítol dedicat al combat dels Camps Catalàunics diu: «Theudoredus... regno Aquitanico non contentus...» També el cronicó de Moissac, en el passatge corresponent a la batalla de Poitiers i en altres, parla repetidament de l'Aquitània.³²

D'aquest nucli embrionari els trets del qual acabem de conjecturar es deriva per un cantó l'original de la versió de l'esmentat manuscrit de València, copiat també amb petites variants per Francesc en el seu *Libre de les nobleses dels reys* de mitjan segle xv, i traduït al castellà en el manuscrit 1814 de la Biblioteca Nacional de Madrid de l'extrema fi del mateix segle. En aquest original hi havia com a trets essencials la data de l'entrada a Catalunya del senyor del castell Cataló, l'esment del castell i el fet de considerar que la reconquesta es va fer sobre els gots i no sobre els sarraïns.

La data, que potser ja es trobava en el nucli embrionari que per major comoditat designarem per α , és indiscutiblement treta de la de la batalla de Poitiers, donada per diversos crònics prou divulgats entre els nostres cronistes. L'esment del castell era fet ja segurament per α com a transcripció del *Castrum* (o bé *Oppidum*) *Catalaunicum* o *Catalaunum* de les cròniques franques. Però, ¿com explicar-se la desconcertant implicació que la reconquesta de Catalunya pel senyor del castell Cataló fos feta sobre els gots i no sobre els sarraïns? Creiem que la responsabilitat de semblant monstrositat historiogràfica recau sobre l'autor de l'original de la versió del manuscrit de València, original que per abreujar anomenarem ϵ .

Éns explicarem. És gairebé segur que α , en indicar que el nom dels catalans, i per tant el de Catalunya, procedien del castell Cataló situat a la província d'Aquitània, esmentava el nom que tenia el nostre país abans que vingués a alliberar-lo el senyor de Cataló. I aquest nom devia ésser el de «Terra dels Gots», o de «Terra Gothorum» si el text d' α era llatí com creiem molt probable. Tinguem present que Jeroni Pau i Carbonell afirmen a la fi del segle xv que el nom del nostre país anterior al de Catalunya fou el d'«Hispania gòtica»; que en una mixtificació perpetrada en temps d'aquests dos autors o poc després en interès del llinatge dels Centelles, es parla de la «terra gothorum sive Cathalonia»;³³ i sobretot que

31. *Ibid.*, 43.

32. BOUQUET, *op. cit.*, II, 655.

33. ESTRVE DE CORBERA, *Vida y echos maravillosos de doña Maria de Cervellón* (Barcelona 1629), fol. 16^r; i també *Cataluña Illustrada* (Nàpols 1678), 363 s.

Tomich, que coneixia α o ϵ , o ambdós textos, en parlar de la llegenda d'Otger diu: «com lo príncep Otger Cathaló entrà en la terra dels gots...»³⁴

Aquesta entrada en la Terra dels Gots pel senyor de Cataló, relatada lacònicament per α , fou mal interpretada per l'autor d' ϵ , que va ordir tota la fantasia de la lluita contra els gots, la conquesta de Barcelona i el creuament de races entre gascons, súbdits del senyor de Cataló, i dones godes, que havia de donar origen a la nació catalana.

Hi ha, doncs, un nucli embrionari representat per α , inspirat en el record dels Camps Catalàunics a través de l'arquebisbe Roderic i d'algunes cròniques franques, i en el de la batalla de Poitiers a través d'algun cronicó aquità, probablement el de Moissac.³⁵ D'aquest deriva ϵ sense la intervenció de nous elements externs i constituint en essència, igual que α , una llegenda etimològica. Per un altre cantó deriva també d' α l'original de la versió continguda en el manuscrit esp. 13 de la Bibliothèque Nationale de París, abans transcrita, original conegut també amb lleugeres variants de forma a través del manuscrit 6 de la Biblioteca de Catalunya, escrit entre 1433 i 1458,³⁶ i a través de molts d'altres textos posteriors, entre els quals hi ha el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim*, acabat devés 1478, i els manuscrits 2013 i 1609 de la Biblioteca Nacional de Madrid, copiats ambdós, en 1632 i 1637 respectivament, d'un manuscrit perdut de Jaume Ramon Vila de l'any 1600, tret al seu torn d'un antic manuscrit de Ripoll, també perdut, del qual fou copiat potser el passatge corresponent de l'esp. 13 amb el qual estava estretament emparentat. Aquest original el designarem amb la lletra γ .

Què afegeix l'autor de γ a les dades proporcionades per α ? Passem a examinar-ho. Hi afegeix primerament el nom d'Otger; després, els Nou Barons, agrupats de tres en tres, i en dóna els noms dels llinatges, però no els noms propis de cadascun; parla després d'un setge fracassat d'Empúries, de la mort d'Otger, de la vinguda de Carlemany, del repartiment de Catalunya en novenes, ço és, en nou comtats, vescomtats, cases de nobles homes i varvessories (de tots els quals dóna els noms), de la creació de nou-centes cases de cavallers i gentilhomes i de la concessió pel comte Borrell del privilegi militar a altres nou-centes cases per haver disminuït el nombre d'aquelles per causa de les guerres.

Després de constatar que γ és essencialment una llegenda genealògica, puix que pretén explicar l'origen de gran nombre de cases nobles

34. ТОМІСН, *op. cit.*, 57.

35. БОУКВЕТ, *op. cit.*, II, 655. Parla d'aquest esdeveniment i en dóna la data, 732.

36. S'hi parla del «rey de Portugal apellat Aduart» el qual començà a regnar el 14 d'agost de 1433, i hi apareix com a vivent Alfons el Magnànim, que morí el 27 de juny de 1458.

de Catalunya, passem a estudiar els seus elements constitutius abans indicats.

Aturem-nos primerament en el nom d'Otger. Per què, partint del suposat cognom de Cataló, l'autor de γ escollí aquell nom? Entre els herois més coneguts de les llegendes cavalleresques medievals, n'hi ha algun que per paralelisme amb el seu cognom pogués suggerir l'elecció del nom d'Otger? El més cèlebre de tots els herois èpics medievals que tenen per cognom habitual un adjectiu gentilici és el famós Otger el Danès, o simplement Otger Danès, un dels personatges més destacats de l'epopeia carolíngia. El paralelisme entre Cataló i Danès havia de motivar l'adopció del nom Otger quan algú va creure convenient de batejar el fins aleshores innominat senyor de Cataló. No cal dir que Otger el Danès era un heroi prou conegut a Catalunya: ho havia d'ésser des del moment que apareix en l'èpica francesa, ja com a personatge de segon rengle en les cançons de gesta més universalment divulgades, com és ara la *Chanson de Roland*, ja com a heroi central d'un cicle secundari que fou indiscutiblement divulgat a casa nostra. Recordem, només, que Guerau de Cabrera l'esmenta dos cops en el seu *Ensenhamen*, escrit cap a 1170 o poc després: «... del duc Augier, — ni d'Olivier, — ni d'Estout, ni de Salomon...», és un dels esments; «... del Formanes, — ni del Danes, — ni d'Antelme, ni de Frizon...», és l'altre. Que Guillem de Berguedà, a la fi del segle XII, es refereix a una de les seves proeses quan en la composició titulada *Mal o fe lo bisbe d'Urgel*, diu: «Meill o fe Augiers que, part Berra, — s'anet combatre ab Caraül».³⁷ Que Desclot alludeix a la fi del segle XIII una llegenda del cicle d'Otger.³⁸ Que el nostre Joan I *l'Amador de la gentilesa* († en 1396), tan afeccionat a les lletres franceses, posà a dos dels seus gossos els noms d'*Ogier* i d'*Amadis*.³⁹ Que a la biblioteca del rei Martí († en 1410) hi havia un romanç rimat en francès, apellat segons l'inventari *Roger le donoxs*,⁴⁰ títol que és sens dubte una mala lectura d'*Ogier le Danois*. Que també a la biblioteca del príncep de Viana († en 1461) hi havia un llibre en francès titulat *Ogier de Danois*.⁴¹ I que, finalment, Otger el Danès era conegut també entre nosaltres a través de les cròniques fabuloses de Turpí (introduïda a casa nostra almenys des de 1173) i de Filomena (divulgada almenys des de 1345).

Intentem ara explicar l'aparició dels Nou Barons, explicació que

37. Ens ha facilitat aquesta citació el senyor Ramon Aramon i Serra que té preparat el text de tota l'obra d'aquest trobador.

38. MIQUEL COLL I ALENTORN, *Notes per a l'estudi de la influència de les cançons de gesta franceses damunt la Crònica de Bernat Desclot*, EUC, XII (1927), 46 ss.

39. MANUEL MILÀ I FONTANALS, *De los trovadores en España* (Barcelona 1889), 47

40. *RHi*, XII (1905), 413.

41. MILÀ I FONTANALS, *op. cit.*, 492.

oferirà poques dificultats per a qualsevol persona un xic coneixedora de les literatures medievals de l'Occident europeu. Tothom qui es trobi en aquest cas recordarà que, a partir de principis del segle XIV, primer a França i després per tots els països occidentals, es popularitzen les figures dels qui s'anomenen *Neuf Preux*, prototipus del valor i de l'esperit cavalleresc, agrupats com els nostres Nou Barons de tres en tres; tres són jueus: Josuè, David i Judes Macabeu; tres, gentils: Hèctor, Alexandre i Juli Cèsar; i tres, cristians: el rei Artur, Carlemany i Godofré de Bouillon. Els *Neuf Preux* apareixen per primer cop en el famós poema francès anomenat *Voeux du paon*, escrit per Jacques de Longuyon en 1313. Seguint els mots de Paul Meyer,⁴² direm que «pocs poemes de l'Edat Mitjana han obtingut un èxit comparable al dels *Voeux du paon*». La seva popularitat fou tan gran, que donà matèria a dues continuacions successives: el *Restor du paon* de Brisebarre, escrit abans de 1338, i el *Parfait du paon* de Jean de la Mote, escrit en 1340. Altrament les figures dels *Neuf Preux* foren l'objecte de moltes altres obres especialment dedicades a ells que frueixen de gran voga durant els segles següents fins a la primeria del segle XVII. Una prova del favor de què gaudiren és l'aparició d'un paral·lel femení de nou dones famoses anomenades les *Neuf Preues*. Bofarull, amb qui ens hem trobat coincidents en l'acostament entre els Nou Barons i els *Neuf Preux*, diu que en el segle XVI fou impresa a Espanya i a Portugal una crònica titulada *Triunfo de los nueve más preciados varones de la fama*,⁴³ i pel nostre cantó podem dir que en 1530 s'editava a Lisboa una *Crònica* llamada: *el triumpho de los nueve preciados de la fama*, i recordar que Cervantes en el seu *Quixote* (1605) parla de «los nueve de la fama»⁴⁴ i que amb la mateixa frase els alludeix el nostre Esteve de Corbera en 1629.⁴⁵ Els *Neuf Preux* foren coneguts a Catalunya ja en ple segle XIV: una de les composicions poètiques de Pere el Cerimoniós són unes *Cobles de l'entremès del pagó*, escrites en 1381,⁴⁶ on es reflecteix l'evident influència del *Paon* francès. Pels *Documents* aplegats per Rubió i Lluch sabem, a més, que ja en 1347 el mateix Pere III s'interessava per un drap on hi havia les imatges de nou reis i que en 1351 es feia comprar un drap «cum istoria novem militum».⁴⁷ El dissortat Pere de Portugal tingué també tapissos

42. P. MEYER, *Alexandre le Grand dans la littérature française du moyen âge*, II (París 1886), 268.

43. ANTONI DE BOFARULL, *Historia crítica de Catalunya*, II (Barcelona 1876), 32 ss.

44. Primera part, Capítol v, Conversa entre Don Quixot i el camperol Pedro Alonso a qui aquell pren pel marquès de Màntua i després per Rodrigo de Narváez.

45. *Vida y echos maravillosos de doña Maria de Cervellón*, fol. 13^r.

46. JOSEP M. ROCA, *Johan I d'Aragó* (Barcelona 1929), 434.

47. ANTONI RUBIÓ I LLUCH, *Documents per la història de la cultura catalana medieval*, I (Barcelona 1908), docs. núms. 135 i 157, pàgs. 141 i 157.

amb les imatges dels nou cavallers (1464-1466), una part dels quals passà a poder de la Generalitat després de la mort d'aquell.⁴⁸ Afegim a això que el nobiliari de Bernat de Llupià (1480) duu les armes dels nou famosos herois.⁴⁹

Per a la denominació d'aquests Nou Barons l'autor de γ triava nou noms de grans llinatges catalans, a benefici dels quals es feia la mistificació. Més endavant, quan estudiarem la motivació i la data probable de γ , ens aturarem a estudiar algunes d'aquestes denominacions.

Passem ara a examinar quines gestes atribueix γ a Otger i els seus companys. Aquestes gestes es redueixen a entrar a Catalunya, a assetjar Empúries, a morir Otger en el setge, de malaltia, i a retirar-se els seus companys a les muntanyes, on romanen fins a la vinguda de Carlemany. És ben poca cosa, oi? És veu que l'autor de γ era home de molt poca imaginació, perquè ni aquesta poca cosa va inventar-se, ja que la va extreure, fent-ne una adaptació rudimentària, d'un altre text ben conegut, com demostrarem de seguida.

Efectivament, en la crònica fabulosa *Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam*, més coneguda pel nom del seu imaginari autor Filomena, suposat secretari de Carlemany, hi ha uns passatges que narren una entrada a Catalunya a càrrec d'Otger Danès i del duc de Normandia, que, segons es veu en passatges posteriors, s'anomena també Otger. La cavalcada es fa «*otrais montz de vays Gironda et en riba de mar*», segons expressió del text provençal del Filomena que aquí correspon exactament amb l'original llatí. Més endavant, el fals Filomena ens explica que, a suggerència del papa, Rotlà, amb vint mil cavallers i trenta mil servents, fa una nova incursió *otrais montz*, i al seu retorn Rotlà s'atura «ad Empurias en riba de mar» esperant la capitulació de la ciutat. Durant aquesta expedició mor en batalla Otger de Normandia. Finalment Rotlà ha d'allunyar-se d'Empúries per acudir en socors de Carlemany atacat prop de la Grassa per gran multitud de sarraïns, i un xic més enllà ens assabentem que Marsili havia derrotat els cristians i «tota la terra d'Empurias e de Rosselo avia cobrada».⁵⁰

Vet ací, doncs, unes entrades a Catalunya en les quals participen en lloc destacat Otger Danès (model prísti d'Otger Cataló) i Otger de Normandia; vet ací una temptativa fracassada de presa d'Empúries; vet ací la mort d'un Otger; vet ací, finalment, una retirada dels cristians que no tornaran fins que Carlemany haurà derrotat els sarraïns al sud del Lenguadoc, retirada que, com la dels Nou Barons, obeeix a «la gran multitud

48. J. ERNEST MARTÍNEZ FERRANDO, *Pere de Portugal* (Barcelona 1936), 135 s.

49. Biblioteca de Catalunya, ms. 698, fols. 279^v i 280^r.

50. F. ED. SCHNEEGANS, *Gesta Karoli Magni ad Carcassonam et Narbonam* (Halle 1898), 31, 49 i 89 (= «Romanische Bibliothek», XV).

dels moros», com diu γ imitant la frase «la gran moutesa dels sarrasis» del fals Filomena.⁵¹ Tingueu present encara que Otger de Normandia és l'únic cavaller mort en aquestes incursions que és esmentat nominalment, i que es dona gran relleu al fet de la seva mort, en ocasió de la qual un company seu diu: «perdem un baro valent trop bo et ondrat per la mort del cal Rotlan e tota la ost agron gran dolh».⁵²

El fals Filomena era ben conegut a Catalunya, almenys des de 1345, any en què va inspirar la redacció de l'ofici de la seu de Girona dedicat a Carlemany.⁵³ Després fou posat a contribució per Tomich en 1438,⁵⁴ fou traduït per Francesc a mitjan segle xv,⁵⁵ i fou conegut per historiadors de la decadència com Andreu Bosch⁵⁶ i Jeroni Pujades.⁵⁷

Passem ara a analitzar la partició de Catalunya en novenes. Ens diu γ que aquesta partició fou feta per Carlemany a honor dels nou ordres d'àngels. Aquesta al·lusió dintre de la llegenda era gairebé inevitable, posat que els nou ordres d'àngels s'agrupen també de tres en tres, com els *Neuf Preux* i els Nou Barons. La divisió de Catalunya en nou comtats i el mateix nombre de vescomtats, cases de nobles i varvessories, no cal dir que és purament arbitrària. Res no ho demostra millor que l'existència ja en la primera meitat del segle xv almenys, d'una altra versió de la divisió de Catalunya que suposa l'existència en aquesta de dotze ciutats, dotze aigües navals (rius navegables), dotze comtats i dotze vescomtats. Aquesta versió apareix per primer cop en Marquilles, en 1448,⁵⁸ i aquest diu que li fou coneguda a través d'un memorial que posseïa Joan Oliver, notari de Barcelona. La llista de comtats té alguna divergència amb la de γ , ultra la del nombre total; la de vescomtats presenta encara majors disparitats. De totes maneres no pot excloure's totalment la possibilitat que la llista de γ fos parcialment inspirada en la del *Memorial* de Joan Oliver. El nombre nou seria degut al parallelisme amb el nombre de barons i també, com diu Zurita amb la seva habitual perspicàcia, a l'existència de nou comtats a l'Aquitània,⁵⁹ país d'origen d'Otger, en el territori anomenat, ja des de temps molt reculats, Novempopulània.

51. *Op. cit.*, 63.

52. *Op. cit.*, 49.

53. JULES COULET, *Étude sur l'office de Gironne en l'honneur de Saint Charlemagne* (Montpellier 1907), 27 s. (= «Publications de la Société pour l'étude des langues romanes», XX).

54. TOMICH, *op. cit.*, caps. xvii a xxii.

55. COLL I ALENTORN, *El «Libre de les nobleses dels reys»*, 502.

56. ANDREU BOSCH, *Titols d'honor de Catalunya* (Perpinyà 1628), 153.

57. JERONI PUJADES, *Crònica universal del principado de Cataluña*, V (Barcelona 1829), 181.

58. JAUME DE MARQUILLES, *Commentaria* (Barcelona 1505), fol. ccviii s.

59. JERÓNIMO ZURITA, *Anales de la corona de Aragón*, I (Saragossa 1669), fol. 6^b.

L'orde d'esment dels nou comtats indica un criteri geogràfic, per tal com comença pels comtats del nord, segueix la costa cap al sud, remunta després altre cop cap al nord seguint la frontera amb Aragó, després va cap a l'est seguint la frontera amb França, i deixa per al final els dos comtats interiors. Vet ací la llista en l'ordre observat: Rosselló, Empúries, Barcelona, Tarragona, Urgell, Pallars, Cerdanya, Osona i Besalú.

Observem finalment la institució de nou-centes cases de cavallers i gentilhomes, i la creació més tard pel comte Borrell d'altres nou-centes cases per nodrir els rengles de la noblesa catalana delmada per la lluita contra la invasió sarraïna de 985, creació que apareix més circumstanciada en versions immediatament posteriors a la que acabem d'examinar i que serveix d'enllaç entre la nostra llegenda i el cycle del comte Borrell.

La versió de γ degué assolir força divulgació, puix ja entre 1435 i 1447 la trobem reflectida, amb alguns errors, entre ells el canvi del nom d'Otger en Roger, en l'obra de l'italià Lorenzo Valla sobre el regnat de Ferran I *el d'Antequera*.⁶⁰ És aquest el primer cop que un estranger es fa ressò de la nostra llegenda.

III

LA VERSIÓ DELS COMENTARIS DE MARQUILLES

Partint d'aquest estat de coses, apareixen a la fi de la primera meitat del segle xv altres dues versions que representen una evolució molt marcada respecte d' ϵ i de γ . Una d'elles és la de Tomich, continguda en les seves *Històries e conquestes* publicades en 1438;⁶¹ l'altra és la reflectida en els *Comentaris* de Marquilles sobre els *Usatges*, acabats en 1448, però començats a escriure seixanta anys abans.⁶² La versió de Marquilles és una simple evolució de γ . La de Tomich resulta de l'entroncament d' α amb γ i l'addició d'altres elements. La versió de Marquilles representa indiscutiblement una fase més reculada dintre del desenvolupament de la llegenda, i tot i que l'obra de Tomich era ja acabada quan Marquilles va presentar la seva als consellers barcelonins en 1448, no s'observa en aquesta cap indici de la influència d'aquella. Les notes històriques de Marquilles tenen indiscutiblement molts punts de semblança amb les *Històries e conquestes*, però són deguts exclusivament al fet de tenir un pla anàleg, a utilitzar amb poques diferències les mateixes fonts (Roderic

60. VALLA, *op. cit.*, 9.

61. TOMICH, *op. cit.*, 56 ss.

62. Vegeu *Apèndix I*. Salvant indicació en contra, totes les al·lusions al text de Marquilles es refereixen als fragments publicats en aquest apèndix.

de Toledo i textos emparentats amb els *Gesta comitum* principalment) i a ésser escrites per dos contemporanis.

Quins són els elements nous introduïts per l'autor de la versió reflectida en les notes de Marquilles? Són els següents: la data suposada de l'entrada d'Otger Cataló, els noms de fonts dels Nou Barons, la indicació d'accidents geogràfics del territori on es refugien aquests després de la mort d'Otger, l'atribució del repartiment en novenes a Lluís *el Bondadós* en comptes de Carlemany, per bé que a indicació d'aquest, les precisions sobre la jerarquia feudal dels Nou Barons i dels nou comtes, la retenció per a si del comtat de Barcelona que fa l'emperador Lluís, el nomenament de Guifré d'Arrià com a administrador d'aquest comtat, amb la qual cosa s'enllaça la nostra llegenda amb el cicle guifredia, i finalment les majors precisions en relació amb les nou-centes cases creades per Borrell a les quals atribueix l'origen dels homes de paratge.

La data de l'entrada seria, segons el text transcrit per Marquilles, la del 719. Com pot veure's, no té cap relació amb la data d'ε, cosa gens estranya ja que el text de Marquilles no revela cap coneixement de la versió etimològica alludida. Ens fa l'efecte d'ésser una data purament arbitrària sense altra justificació que la de permetre demostrar que els inicis de la reconquesta a Catalunya són tan reculats com poguessin ésser-ho a Astúries, a Navarra o a Aragó.

Vegem ara els noms de fonts dels nou companys d'Otger. El Montcada és anomenat *Naphiserus*, nom que és naturalment una mala interpretació de *dapifer* que, com és sabut, no és un nom de fonts, sinó un sinònim de *senescal*, càrrec que durant molts de segles estigué vinculat a la família dels Montcada. El Pinós és anomenat *Galcerandus is Galcerandus*, atribuint-li un nom que fou tan tradicional dins d'aquesta noble casa que amb el temps esdevingué part integrant del cognom que quedà convertit en «Galceran de Pinós»; a observar que el cap d'aquesta casa durant bona part del segle xv fou Galceran Galceran de Pinós, el qual assistí a la batalla de Sant Luri en 1409, on fou fet cavaller, i morí en 1470.⁶³ El Mataplana és batejat *Huc de Hugo*, acudint també a un nom tradicional dins d'aquest llinatge portat entre altres pel trobador Hug de Mataplana, el protector de Ramon Vidal de Besalú.⁶⁴ El Cervera és anomenat Guillem, com tants de Cerveres autèntics, entre ells el trobador autor dels *Proverbis*. El Cervelló és anomenat també Guillem, nom portat per molts d'aquest llinatge, entre ells pel que fou governador de Sardenya per Pere III, i finà

63. TOMICH, *op. cit.*, 254, i JOAN SERRA I VILARÓ, *Baronies de Pinós i Mataplana* (Barcelona 1930), 228 ss.

64. Vegeu *So fo e'l temps qu'om era jais*, de Ramon Vidal de Besalú.

tràgicament en aquesta illa en 1347.⁶⁵ L'Alemaný és batejat amb el nom de Guerau, com ho foren molts membres d'aquesta família; i en temps del mateix Marquilles trobem associats aquests dos noms en la persona del famós i omnipotent governador del Principat, Guerau Alemaný de Cervelló. L'Anglesola rep el nom de Bernat, que, a diferència dels anteriors, no és molt corrent dintre d'aquesta família on abunden sobretot els Ramons. El Ribelles és anomenat Gisbert, nom i cognom que coincideixen en un membre d'aquesta família que vivia a mitjan segle XIV i va participar en les guerres de Pere III contra Castella;⁶⁶ cal tenir present que el nom més tradicional en aquest llinatge és el de Ponç. L'Erill, en fi, és anomenat Bernat Roger, noms que es troben reunits en la persona del senyor d'Erill més conegut per la Història a causa d'haver-se trobat assetjat dintre de Balaguer junt amb molts d'altres barons catalans en la revolta d'aquests contra Pere *el Gran* en 1280.⁶⁷

Hem vist que γ , en referir l'aixecament del setge d'Empúries, diu que els cristians «se retregueren en les muntanyes e per los castells roquers», sense donar més precisions. El text transcrit per Marquilles, en canvi, concreta més, ja que diu: «in Pirrineorum montium vallibus et montanis retrocesserunt se videlicet in Ceritanie terra et in fluminis de Segre partibus usque ad Olianam». És aquest un primer intent d'enriquir amb noms geogràfics el text primitiu de γ , tan pobre des d'aquest punt de vista.

Hem vist que γ atribuïa a Carlemany la partició de Catalunya en novenes. La incipient crítica històrica de la primera meitat del quatre-cents devia trobar incongruent que fos Carlemany qui fes la partició quan la major part de Catalunya, i amb ella la ciutat de Barcelona, no havia d'ésser conquerida sinó pel seu fill Lluís *el Bondadós*. Per això el text transcrit per Marquilles diu que Carles «statuit in perpetuum et ordinavit quod comites forent .IX. infra dictum Cathalonie principatum vicecomitesque .IX., comitores .IX. qui nobiles dicuntur, et vasvassores .IX.» I que havent ordenat (no fet) tot això després de la presa de Girona, es veié obligat a tornar a França degut a la seva inferioritat numèrica davant dels reis sarraïns d'Espanya amb tots llurs exèrcits. Un cop fou a França, el sorprenqué la mort. El seu fill i successor Lluís s'emprenqué de completar l'obra del seu pare i conquerí Barcelona i *tot* el principat de Catalunya («totumque Cathalonie principatum»), i això fet, «ex continenti idem Ludovicus rex ordinationes predictas a Karolo, patre suo, fieri pre-

65. Morí de set durant la retirada que seguí a la derrota de Turdo, on moriren dos fills i un nebot seus. Vegeu A. ROVIRA I VIRGILI, *Història Nacional de Catalunya*, V (Barcelona 1928) 328.

66. TOMICH, *op. cit.*, 216.

67. ROVIRA I VIRGILI, *op. cit.*, V, 135.

ceptas effectualiter addimplevit, comitatus, vicecomitatus, nobilitates et vasvassorias supra mentionatas faciendo». Ja veurem després altres raons que motivaren aquesta modificació de l'episodi de la divisió en novenes.

L'ordre d'esment dels nou comtats no és en Marquilles el mateix que en γ i no sembla estar presidit, com en el cas d'aquest, per un criteri geogràfic. Primer s'esmenta Pallars i se segueix amb Urgell, Rosselló, Tarragona, Barcelona, Osona, Besalú, Empúries, i s'acaba amb Cerdanya. Com pot veure's, el trasbalsament és considerable. Es posa en primer terme Pallars i Urgell, que en γ ocupaven els llocs sisè i cinquè, respectivament, i s'acaba amb Empúries i Cerdanya, que hi apareixien respectivament en segon i setè lloc. Però es pot rastrejar encara en l'ordre de Marquilles el primitiu ordre de γ : Tarragona és en ambdues llistes en quart lloc i en ambdues Osona i Besalú van immediatament l'un darrera l'altre.

Altres diferències hi ha entre els dos textos en l'enumeració de les novenes. En parlar del varvessor del comtat de Rosselló, allà on γ diu: «que vuy són dits d'Olms», Marquilles consigna: «qui hodie dicti sunt d'Olius», transformació deguda a una mala lectura ben explicable. Més notable és la discrepància en el comtat de Cerdanya, el vescomte del qual és, segons Marquilles, el de Mataplana, en comptes del de Querforadat de γ , i sobre el noble i el varvessor del qual diu: «nihil reperii», o sigui que no ha trobat res. El canvi de Querforadat per Mataplana pot ésser senzillament degut a una confusió o a no creure l'autor de la substitució en l'existència del tal vescomtat de Querforadat que sembla que no apareix mai en la documentació medieval catalana, mentre que en el *Memorial* de Joan Oliver, que com hem dit coneixem precisament a través de Marquilles, el vescomtat corresponent a Cerdanya és justament el de Mataplana. El «nihil reperii», referit al noble i al varvessor de Cerdanya, té una fàcil explicació. Els distints manuscrits de γ , àdhuc els més antics, i els textos que se'n deriven, ens donen molt sovint els noms dels llinatges que ostentaven aquells títols en forma errada i confosa. *Urg* apareix escrit *Húreg*, *Nueg*, *Vic*, *Enverg*, *Huc*, *Urc* i *Urç* i algun cop substituït per *Enveig*, nom de la varvessoria. *Enveig* apareix escrit *En Vetg*, *Nueg*, *Urix*, *Vig*, *Anueig*, *Enueix* i *Veyg*. L'autor de la versió marquilliana davant d'una difícil identificació dels dits noms, degué trobar menys compromès acudir al «nihil reperii».

Passem ara a un altre punt que té força interès. Des del punt de vista de la jerarquia feudal, l'acceptació, com a reals, dels episodis narrats per γ , conduïa a dues conseqüències: primera, la igualtat entre el comtat de Barcelona i els altres comtats catalans, i segona, la independència (a causa de llur preexistència) de les nou baronies respecte dels nou comtats.

De les dues, la primera és la que podia tenir repercussions més trasbalsadores, ja que podia menar a l'afebliment del poder reial, hereu de la preeminència que el comte de Barcelona tenia, des de temps ben reculats, damunt de quasi tots els altres comtats catalans. Per això l'autor de la versió marquilliana cuita a neutralitzar aquest perill amb la suposició que Lluís *el Bondadós* en lloc d'encomanar el comtat de Barcelona a un altre, se'l retingué per a si («in comitatu Barchinone, quem idem rex Ludovicus sibi et per se retinuerat»), i que després hi posà un cavaller, de nom Guifré d'Arrià, no com a comte, sinó com a governador i administrador general («non ut comitem, sed solum tamquam rectorem illius et generalem administratorem»). La preeminència barcelonina tenia així un origen imperial, i per això no constituïa cap perill l'acceptació de la situació de favor que per a les nou baronies establia d'una manera implícita el text de γ . Tant és així, que la versió marquilliana, en comptes de discutir aquella situació, la confirma explícitament i l'exposa amb tot detall. Diu que donà les nou baronies, tal com les havia instituït Carlemany, als Nou Barons, perquè les posseïssin de la mateixa manera que els comtes posseïen els comtats i en llur territori fossin anomenats prínceps, tal com els comtes ho eren en el dels comtats; que rebessin el nom de *magnats* així com els comtes rebien el de *potestats*; i que fossin exempts de tot vassallatge respecte d'aquests, sense perjudici de l'homenatge de fidelitat que estiguessin obligats a prestar a qui correspongués («dempto namque ipso cui fidelitatis homagium prestare tenerentur»). La retenció del comtat de Barcelona per al rei de França i la designació de Guifré d'Arrià com a governador del dit comtat, exigien la substitució de Carlemany per un rei franc posterior, en l'afer de les novenes.

La darrera característica de la versió transcrita per Marquilles és l'alteració que introdueix en la creació de les nou-centes cases de cavallers i gentilhomes. Aquesta alteració consisteix a prescindir de l'establiment d'aquelles per Carlemany i en la detallada exposició de les circumstàncies que donaren lloc a la creació de les nou-centes del comte Borrell, a les quals atribueix l'origen dels *homes de paratge*, exposició que havia de quedar ja com a clàssica entre els cronistes posteriors.

És difícil de dir si l'autor de la versió continguda en els *Comentaris* de Marquilles és o no el propi Marquilles. El que és segur és que el seu text deriva més o menys directament d'un text català, puix, intercalades en el text llatí, apareixen algunes frases catalanes que responen indubtablement a un desig d'aclarir amb la transcripció de l'original català el sentit poc precís de la traducció llatina. Totes aquestes frases catalanes es retroben en γ i molts dels noms propis en forma no llatinitzada també. Les frases són aquestes: «de tres en tres», referida als companys d'Otger

i com a explicació de la paraula llatina «ternatim», i «sobre lo siti» com a aclariment de la frase «in ... obsidione». Els noms propis no llatinitzats són els de *Cathaló*, *Maynes* referit a Carlemany, *Pinós*, *Cervera*, *Cervelló*, *Alamany*, *Ribeilles*, *Termes*, *Canet*, *Muntschot*, *Olius*, *Scornalbou*, *Boxadors*, *Vilademany*, *Bas* i *Porqueres*, que es troben també en γ ; i *Huc*, *Rotger* i *Segre*, que no s'hi troben.

Segons aquestes frases i mots catalans, podríem conjecturar que Marquilles, o el seu model, tragué d'un text català derivat de γ tota la primera part de la seva versió, i que tota la segona part d'aquesta, la que té un marcat accent de comentari jurídic, fou tret d'un text llatí. El que és segur és que la primera part, o ambdues, figuraven ja en temps de Marquilles en més d'una crònica, distintes de la de Tomich, inconeguda de Marquilles, puix aquest en un passatge de les seves notes històriques diu: «usque ad principem Otgerium Cathaló, ex quo et citra eadem terra vocata est Cathalonia, quod ita in *chronicis Cathalonie scriptum est*»; i en un altre, en anar a començar l'exposició de la llegenda otgeriana, diu: «Ad alias veniendo *chronicas sive ystorias Cathalonie et Aragonie conjunctim et seu divisim editas.*»

IV

LA VERSIÓ DE TOMICH

La versió de Tomich mereix un capítol a part; en primer lloc perquè constitueix la primera gran refosa de tots els elements relacionats amb la llegenda otgeriana, i en segon lloc perquè fou el més important agent de transmissió ulterior d'aquesta llegenda.

Tomich, per a la redacció de la seva versió, va acudir en primer terme, com hem dit més amunt, a l'enllaç entre la llegenda etimològica α i la llegenda genealògica γ . Per això esmenta el castell Cataló, l'origen de la denominació dels catalans i la data d' α , per bé que donant-la pels anys de l'Encarnació en lloc dels de la Nativitat; per això esmenta també la Terra dels Gots i la província de Gúiena. Per això no s'oblida, per altra banda, ni del nom d'Otger, ni dels Nou Barons agrupats de tres en tres, ni dels noms de llurs llinatges, ni del setge fallit d'Empúries, ni de la mort d'Otger, ni de l'origen del nom de Catalunya, ni de la vinguda de Carlemany, ni del repartiment en novenes, ni de la concessió de privilegi militar a nou-centes cases per part del comte Borrell.⁶⁸

68. Totes aquestes al·lusions al text de Tomich i les que segueixen es troben en els caps. xvi a xxxii de la seva obra (pàgs. 57 a 117).

Però, al costat de tot això, Tomich fa altres aportacions. Afirmar que Otger Cataló governava la província de Gúiena pel rei de França, dóna a aquest el nom de Pipí, manifesta que el nom del senyor de Cataló era el d'Otger Golant, però que era anomenat Otger Cataló pel fet de residir en el castell Cataló. Diu que Otger era alemany i d'alt llinatge i que l'exèrcit que acabdillava en entrar a Catalunya constava de vint-i-cinc mil combatents. Que llur entrada fou pels ports de la vall d'Aran i que seguiren per la vall d'Àneu, on tingueren grans batalles amb els moros que hi vivien i amb els del Pallars i la Ribagorça; que hi prengueren el castell de València de Pallars i tots els altres de la comarca, que continuaren avançant per la Cerdanya i el Capcir, on bastiren castells, edificaren esglésies i deixaren llurs famílies; que s'adreçaren després a Girona, i en arribar a Besalú, sabent que el rei de Girona es dirigia contra ells amb grans forces, van mudar de camí i s'encaminaren a Empúries i li posaren setge fins que, havent-se aplegat en auxili del rei d'Empúries els reis de Fraga, Tortosa, Roda, Tarragona, Barcelona i Girona, i havent emmalaltit i mort Otger, el successor designat per aquest, que era Napifer de Montcada, decidí l'aixecament del setge i la retirada cap a la regió on havien romàs les famílies dels combatents, i on es feren forts fins a la vinguda de Carlemany. Cal notar que dóna la data de la mort d'Otger, que posa en les calendes d'octubre de l'any 735 de l'Encarnació.

A continuació d'això ve la narració de l'adveniment de Carlemany, feta d'acord amb el text del Pseudo-Filomena, que ocupa diversos capítols. Ja hem fet notar en un altre lloc que la versió del Filomena posada a contribució per Tomich fou la llatina i no la provençal.⁶⁹ Quan l'adaptació i resum del Filomena relata l'entrada a Catalunya, Tomich fa sortir en escena els supervivents de la host dels Nou Barons i llurs descendents, a prec dels quals Carlemany fa vot de dividir Catalunya en novenes i procedeix a ordenar la divisió en les calendes de novembre de l'any 791. Els noms dels comtats i els altres dominis inferiors són els mateixos de γ , amb l'error de canviar *Montescot* per *Montestoc*, amb el mateix error de Marquilles de canviar *Olms* per *Olius*, i sobretot amb un ordre d'enumeració distint. El criteri d'ordenació seguit per Tomich sembla també geogràfic, com si volgués enumerar els comtats començant per l'extrem NE i seguint fins a l'extrem NO i retornant després a l'E, immediatament al S dels comtats abans esmentats, i seguint altre cop fins a l'O, i així anar baixant fins a l'extrem S del triangle que forma el Principat de Catalunya. El primer rengle de comtats estaria integrat, d'acord amb aquest criteri, per Rosselló, Cerdanya i Pallars; el segon, per Empúries, Besalú

69. El «*Llibre de les nobleses dels reys*», 503.

i Osona; el tercer, per Barcelona i Urgell; i el darrer, per Tarragona, ordre que és el seguit exactament per Tomich. A l'ordenació de γ , Tomich afegeix l'establiment de vuit bisbats i un arquebisbat que portessin els noms de les ciutats on residissin, ciutats que havien d'ésser: Elna, Urgell, Roda (després Lleida), Tortosa, Tarragona, Barcelona, Vic i Girona, l'ordre d'enumeració de les quals sembla obeir al mateix criteri geogràfic de γ , però en sentit contrari, o sigui seguint la perifèria des del NE cap a l'O, després cap al S, seguint després cap al NE i acabant amb la ciutat interior de Vic; cal dir que totes aquestes ciutats, llevat de Lleida, es troben en la llista de les dotze ciutats del *Memorial* de Joan Oliver, conegut per Marquilles.

L'entroncament de la llegenda genealògica amb l'etimològica l'efectua Tomich, no partint de γ , sinó de la versió reflectida en els *Comentaris* de Marquilles. Ho demostra el fet de retrobar-se en el text de Tomich gairebé totes les innovacions de la versió marquilliana: una data de l'entrada d'Otger, els noms de fonts dels Nou Barons, la indicació de noms geogràfics, l'atribució del repartiment efectiu en novenes a Lluís *el Bondadós*, les mateixes precisions sobre la jerarquia feudal dels Nou Barons i dels nou comtes, la retenció del comtat de Barcelona, el nomenament de Guifré d'Arrià i l'origen dels homes de paratge. Un altre tret que acosta Tomich a Marquilles i l'allunya de γ és el títol de príncep que dona a Otger Cataló i la supressió de l'establiment per Carlemany de nou-centes cases de cavallers i gentilhomes.

En algunes d'aquestes innovacions, però, Tomich introduí al seu torn altres modificacions. Així, en la data d'entrada adoptà la d'x en comptes de la de Marquilles, i en els noms de fonts dels Nou Barons, mentre conservà el mateix per al Montcada, introduí canvis en els altres, i així el Pinós en comptes de Galceran Galceran esdevingué Galceran Guerau, el Mataplana fou anomenat simplement Hug, el Cervera esdevingué Jou en lloc de Guillem, el Cervelló fou batejat amb els noms de Guerau Ramon, l'Alemaný fou anomenat Pere, segurament en recordança del Pere Alemany que apareix relacionat amb la llegenda de l'assassinat de l'arquebisbe de Tarragona per Guillem Ramon de Montcada i la fundació de Santes Creus,⁷⁰ l'Anglesola en comptes de Bernat esdevingué Ramon, nom més corrent en aquest llinatge; Gisbert de Ribelles esdevingué Gispert, i Bernat Roger d'Erill es convertí en Berenguer Roger d'Erill. També en la indicació de noms geogràfics fa Tomich algunes modificacions afegint els que hem indicat més amunt i suprimint el Segre i Oliana.

Tomich, com l'autor de la versió marquilliana, fa posar en pràctica

70. TOMICH, *op. cit.*, 145.

la divisió en novenes per Lluís *el Bondadós* després de les conquestes de Girona i Barcelona per aquest, però en començar a parlar d'aquestes conquestes introdueix una novetat que havia de quedar incorporada a la llegenda otgeriana, a semblança del que havia passat amb els homes de paratge a partir de la versió transcrita per Marquilles. Diu Tomich que Lluís, en entrar a Catalunya, incità els cristians que hi vivien sotmesos als moros, a rebellar-se, i que no havent-se atrevit aquells a fer-ho per por dels dominadors, quan el dit rei hagué conquistat tota la terra

«ordenà e volgué que tots aquells crestians fossen axí sotmesos als senyors crestians com eren sotmesos als moros de totes aquelles males costumes; e aquests són los hòmens de remença qui són en Catalunya la vella.»

En temps de Tomich el problema remença ja havia adquirit gran virulència, i aquest origen llegendari dels homes de remença devia ésser imaginat per justificar uns mals usos que, per llur inhumanitat, no devien comptar, als ulls de l'opinió pública, amb una suficient justificació. Atribuint als mals usos un origen sarraí i presentant llur perpetuació com un càstig a la covardia colectiva d'un estament davant dels infidels, s'intentava fer-los tolerables en una societat que volia ésser informada pels principis de la moral cristiana, incompatibles amb aquells mals usos.

Una altra novetat introduí Tomich. No content amb fer derivar el nom de Catalunya i el dels catalans del de Cataló, va afegir que el fet que Catalunya fos anomenada *Principat* provenia del títol de príncep que ostentava Otger.

Finalment Tomich atribuí a Ramon Berenguer *el Vell* uns darrers retocs, per mitjà dels *Usatges*, en les relacions jeràrquiques entre comtes, vescomtes, nobles, varvessors i barons.

Al llarg d'aquesta relació de les iniciatives de Tomich hem anat apun- tant la motivació i la font d'algunes d'elles. D'altres són purament arbi- tràries i obeeixen només a la pruija detallista que caracteritza sempre el desenvolupament de les llegendes erudites. L'esment de Pipí obeeix a la necessitat de fer aparèixer en escena un cabdill franc anterior a Carlemany: les adaptacions catalanes més en voga de les cròniques franques donaven un paper preponderant a Pipí *el Breu*, i això motivà l'allusió de Tomich, a despit de l'anacronisme que representa suposar-lo regnant en 732. El nom *Golant* pot molt bé haver nascut sota la influència d'*Aigoland*, nom d'un famós rei sarraí de les llegendes carolíngies, tal com sembla insinuar Zurita.⁷¹ La indicació de noms geogràfics segueix la trajectòria natural que va des de la regió de Tolosa, on se suposava radicada el castell Cataló,

71. *Op. cit.*, fol. 4^b.

a la ciutat d'Empúries, on acabaren luctuosament les gestes d'Otger. L'allusió a la confabulació dels reis sarraïns de Fraga, Tortosa, Roda, Tarragona, Barcelona i Girona, obeeix, sens dubte, a la influència del Filomena que parla d'«omnes reges Catalonie»,⁷² frase que Tomich substitueix per «tots los reys de moros de la terra appellada dels gots, qui après és appellada Cathalunya».

És colpidor aquest retorn per part de Tomich a una de les fonts de γ . Aquest fenomen de retorn a les fonts primitives es produeix altres vegades al llarg del desenvolupament de la llegenda otgeriana. Ja ens hi aturarem més endavant; ara limitem-nos a subratllar-lo.

V

LA TRANSMISSIÓ DE LA LLEGENDA DESPRÉS DE TOMICH

Sabuda és la difusió extraordinària i no massa merescuda que van assolir durant el segle xv i següents les *Històries e conquestes*. Són molts els manuscrits del quatre-cents que se'n conserven, i a més va ésser de les primeres cròniques catalanes que va gaudir dels avantatges de la impremta, puix que Rosenbach la va imprimir a Barcelona ja en 1495, i se'n van fer de seguida altres edicions. Això i el fet de donar una versió tan extensa i completa de la nostra llegenda va donar per resultat que la versió de Tomich tingués un paper preponderant en la transmissió ulterior de la llegenda.

Així Turell, en 1476,⁷³ copia gairebé al peu de la lletra la versió de Tomich, amb les soles alteracions importants de la data d'entrada d'Otger que diu ésser la del 723, segurament per haver pres equivocadament de Tomich l'any del començament del regnat de «Soma de Marrocs»; de l'ordre d'enumeració dels nou comtats, que és el mateix de Tomich, però començant pel de Barcelona, com exigia la naturalesa barcelonina de Turell; i dels noms de les nou ciutats bisbals que, segons Turell, són Barcelona, Tarragona, Girona, Tortosa, Lleida, Vic, Manresa, Urgell i Elna. Com es veu, Roda és suprimida, segurament per considerar-la Turell fora del territori que en la segona meitat de la quinzena centúria pertanyia oficialment al Principat de Catalunya. El nombre de nou és aleshores completat amb la inclusió de Manresa. Ultra això, Turell afegeix algunes conside-

72. F. ED. SCHNEEGANS, *op. cit.*, 122.

73. GABRIEL TURELL, *Recort* (Barcelona 1894). Totes les al·lusions al text de Turell es troben en els caps. 31 a 41 de la seva obra (pàgs. 39 a 54).

racions de la seva collita, i així, en parlar de la partició del Principat, diu, referint-se a Carlemany:

«E axí volgué partir lo dit Principat entre sos servidors, pensant la part d'on exíem e quals eren aquells a qui dava, e'ls afranquí axí liberalment, car véu-los dignes de tals senyories. E aquest és lo principi de les llibertats de Cathalunya, car no principia en hòmens rústichs ni aplegadiços, sinó en alts e valerosos»,

mots turgents d'orgull nacional que semblen voler-nos recordar que, en ésser escrits, encara era ben fresca la memòria de l'aspra lluita sostinguda pels catalans contra Joan *sens Fe*.

En la crònica batejada modernament amb el nom de *La fi del Comte d'Urgell*, escrita entre 1466 i 1472, es fan enumeracions de nobles catalans entre els quals hi ha els comtes de Pallars i de Cardona i les cases de Cabrera, Pinós, Èrill, noble de Bellera, Montcada, Cervelló, noble de Santa Pau, antigament apellat de Porqueres, Alemany, Rocabertí, Foixà i Oms, que per ésser els que són i per l'ordre i forma en què són esmentats revelen la coneixença de la llista de les novenes de la llegenda d'Otger.⁷⁴ No es pot deduir si la font és γ , la versió de Marquilles o Tomich.

De la versió de Tomich parteixen alguns nobiliaris catalans des de la fi del segle xv i principis del xvi, i en primer lloc el *Sumari d'Espanya* del fals Puigpardines, escrit dins del darrer terç del quatre-cents. Les úniques divergències importants entre aquest i Tomich són de suposar Otger de llinatge francès en comptes d'alemany, de fer el cabdill nebot de Pipí *el Breu* i de posar la llista de les novenes en l'ordre mateix de Turell. Inventa a més una batalla de Napifer de Montcada contra els sarraïns després de la mort d'Otger, en la qual Hug de Mataplana mena la davantera; atribueix diverses baronies a cada un dels Nou Barons; i fa fer la conquesta total de Catalunya fins a la mateixa ciutat de Tortosa pel propi Carlemany que, ultra les cases nobles de les novenes de les altres versions, institueix a cada comtat una multitud de cases de menor categoria. Les ciutats bisbals de Puigpardines són les mateixes de Tomich, però les enumera en un ordre diferent.⁷⁵

També parteix de Tomich el passatge corresponent del *Blasó* de Bernat Mestre, fet en 1544.⁷⁶

El *Tractat de cavalleria* de Bernabè Asam, escrit entre 1474 i 1479,

74. *La fi del Comte d'Urgell*, A cura de XAVIER DE SALAS (Barcelona 1931), 125 ss. (= ENC, XXXIII).

75. FELIPE BENICIO NAVARRO, *La crònica de Berenguer de Puigpardines*, RCH, II (1881), 342 ss.

76. Biblioteca de Catalunya, ms. 510, fols. 4^v s.

deriva, en canvi, de γ .⁷⁷ I el nobiliari de Bernat de Llupià (1480) deriva alhora de γ i de Tomich.⁷⁸

També deriva de Tomich, ja que n'és de fet una traducció llatina, el text de fra Esteve Rollà contingut en el manuscrit n.º 741, abans 15-2-9, de la Biblioteca Universitària de Barcelona, i escrit devés l'any 1500.

VI

LES CONTROVÈRSIES

Com es desprèn del que acabem d'estudiar, la voga de la llegenda otgeriana a la fi del segle xv era ja extraordinària. Això i el fet de no tenir cap base històrica ferma l'havien de fer ben aviat objecte de crítiques adverses, quant a la seva historicitat. El primer a rompre el foc fou Pere Miquel Carbonell en les seves *Cròniques d'Espanya*, començades en 1495. Carbonell nega tota veracitat a la llegenda,⁷⁹ diu que és «sens fundament algun», que «tals coses no-s ligen en historial algú aprovat» i que «pot passar com a cosa apòchrifa e de poca fe». És colpidor observar que considera que l'inventor de la llegenda és Tomich, quan hem vist que, en realitat, bastant abans de les *Històries e conquestes* ja n'existien formes força desenvolupades. A notar també que Carbonell afirma que el seu parent, l'humanista Jeroni Pau, comparteix els seus punts de vista sobre la llegenda, tot i que en l'obra d'aquest titulada *Barcino*, escrita en 1491,⁸⁰ no s'hi pronuncia declaradament en contra i es limita a dir que Otger devia ésser francès i no alemany, degut a la situació dels Camps Catalànics, correcció que hem de relacionar amb una correcció semblant que apareix, com hem dit, en el fals Puigpardines.

Sigui com sigui, a partir d'aleshores, Carbonell i Jeroni Pau queden convertits en capdavanters del bàndol antitomiquista i antiotgerià, i Tomich, en canvi, esdevé el profeta dels defensors de l'autenticitat de la llegenda.

Al llarg dels segles xvi i xvii la polèmica sobre aquesta qüestió apasiona els nostres erudits, i res no ho demostra tan bé com la quantitat de notes marginals i subratllats d'aquests períodes que trobem avui en gairebé tots els manuscrits i antigues obres impreses, en els passatges dedicats a aquest tema.

77. Biblioteca de Catalunya, ms. 46, fols. 27^v ss.

78. Biblioteca de Catalunya, ms. 698, fols. 140^v ss.

79. Per a les al·lusions a l'obra de Carbonell, vegeu *Apèndix III*.

80. Per a les al·lusions a aquesta obra de Jeroni Pau, vegeu *Apèndix II*.

De totes maneres, la major part dels nostres autors són partidaris de l'autenticitat més o menys restringida, i són pocs els que en fan cas omís i menys encara els qui s'hi oposen obertament. De fet, la polèmica és més aviat contra algun escriptor no català, i es converteix sovint en una simple execració de la malfiança i la fòbia antitomiquista de Pere Miquel Carbonell. Un ressò d'aquestes discussions apassionades havia d'arribar quasi fins als nostres dies en la crítica aspríssima que va fer Antoni de Bofarull⁸¹ de l'acceptació per part de Víctor Balaguer de l'autenticitat de la nostra llegenda en la seva *Historia de Catalunya*.

VII

LA DIFUSIÓ DE LA LLEGENDA DURANT EL SEGLE XVI

De fet, les crítiques de Carbonell no van fer més que contribuir a l'expansió de la llegenda. En 1509, Luci Marineu Sícul la trasllada, segons el text de Tomich, resumint-lo i afegint-hi alguna cosa pel seu compte, com és ara de considerar també alemanys els Nou Barons, de modificar lleugerament llurs noms de fonts i l'ordre de llur enumeració, d'afegir Manresa a la llista de les ciutats bisbals i d'alterar l'ordre de les novenes.⁸²

En 1540, Pere Anton Beuter en la seva *Crònica general* fa una recomposició de la versió de Tomich i hi introdueix alguna variant. Comença per situar l'acció en temps de Carles Martell, tal com exigeixen les dates de Tomich. Després diu que el nom del cabdill dels Nou Barons era Otho o Otger Katazlot, i diu haver trobat aquest nom en la crònica del «Rey Charles de Navarra», volent referir-se, segons hem aclarit per altres al·lusions que hi fa, a la *Crònica de los Reyes de Navarra* del Príncep de Viana. Diguem ara, abans de passar endavant, que aquesta crònica no parla per res de la llegenda otgeriana, per la qual cosa hem de creure que Beuter conegué l'obra del príncep a través d'un exemplar interpolat amb la llegenda.

Diu també Beuter que Napifer de Montcada era del llinatge dels ducs de Baviera i que el Cervera era del dels ducs de Savoia. Afegeix pel seu compte noves precisions sobre el camí seguit per Otger en entrar a Catalunya, esmentant el port de Tor com a lloc de la seva entrada a la Vall d'Aneu. Finalment atribueix la divisió en novenes a Ramon Berenguer

81. *Op. cit.*, 32 a 41.

82. LUCI MARINEU SÍCUL, *De primis Aragoniae regibus* (Saragossa 1509), fois. XII^r ss.

el Vell en l'assemblea dels *Usatges*, i li atribueix així mateix l'establiment de nou bisbats, els d'Elna, Girona, Roda, Barcelona, Urgell, Vic, Tortosa, Lleida i Mallorca, i d'un arquebisbat, naturalment el de Tarragona.⁸³

Poc després de Beuter es fan ressò de la llegenda Cristòfor Despuig, Tarafa, Zurita i Viciàna. El primer, en els seus *Colloquis de Tortosa*, escrits en 1557, parteix de Tomich i de Beuter.⁸⁴ El segon, en la *Crònica de cavallers catalans*, que no és altra cosa que un nobiliari, i en *De origine ac rebus gestis Regum Hispaniae*, escrites devés 1560, parteix de Tomich, encara que demostra també alguna influència de Beuter en la versió de la llegenda que dona en la segona de les obres esmentades.⁸⁵ El tercer, en els seus *Anales de Aragón*, escrits en 1562, parteix també de Tomich i es mostra molt reticent i malfiat quant a l'autenticitat de la llegenda.⁸⁶ El quart, en fi, en la segona part de la seva crònica, escrita en 1563, segueix així mateix la versió de Tomich, però mostra, com Tarafa, alguna influència de Beuter. Cal notar que Viciàna corregeix per primer cop *Napifer* en *Dapifer*.⁸⁷

Alonso de Santacruz traduí en 1562 al castellà el *De origine ac rebus gestis Regum Hispaniae* amb el nom de *Crònica de España*. I en traduir el passatge corresponent a les gestes d'Otger va interpretar malament el text i va cometre un error que havia de produir una alteració en una de les branques secundàries de la transmissió de la llegenda. Deia Tarafa en el seu text llatí: «Otgerius Gollantes, Germanus, cognomento Cathelon», o sigui: «Otger Gollant, alemany, anomenat Cataló», i Santacruz traduí: «Othgerio Gollante y Germano Cathelon», desdoblant el nostre heroi en dos.⁸⁸ Aquest desdoblament va passar més tard, en 1570, al *Compendio historial* d'Esteban de Garibay, influït en aquest passatge per Beuter i Santacruz principalment. Garibay, a més, amb el desdoblament intenta resoldre el problema de si Otger era originari d'Alemanya o de França, puix considera alemany a Otger i francès a Cataló, a qui anomena *Cartalone*.⁸⁹

Com pot veure's, també els autors castellans comencen a fixar-se en la llegenda. Pedro de Medina obre la marxa en 1549 amb el seu *Libro de*

83. PERE ANTON BEUTER, *Primera parte de la Corónica general* (València 1546), fols. xcviij s.; *Segunda parte de la Corónica general* (València 1551), fols. xxix^v a xli^v.

84. CRISTÒFOR DESPUIG, *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (Barcelona 1887), 139 ss.

85. FRANCESC TARAFÀ, *Corónica de cavallers cathalans*, Biblioteca de Catalunya, ms. 921, pàgs. 3 ss.; *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae* (Colònia 1577), 664 s.

86. ZURITA, *op. cit.*, fols. 4^a ss.

87. RAFAEL MARTÍ DE VICIANA, *Tercera parte de la Crónica de Valencia* (València 1884), 57 a 61.

88. FRANCESC TARAFÀ, *Crónica de España*, trad. d'ALONSO DE SANTACRUZ (Barcelona 1562), fol. 81^r.

89. ESTEBAN GARIBAY, *Compendio historial*, IV (Barcelona 1628), 3 i 14.

las grandezas y cosas memorables de España, en el qual reflecteix la versió de Marineu Sícul.⁹⁰ Després dels ja esmentats, Antonio Agustín, l'aragonès arquebisbe de Tarragona, resumeix també la nostra llegenda en els seus *Discursos de las armas i linages de la Nobleza de España*, escrits segurament entre 1576 i 1586; és difícil de dir quina va ésser la seva font, per bé que el seu text sembla derivar d'algun nobiliari relacionat amb el fals Puigpardines.⁹¹ També parlen d'Otger Jerónimo Blancas que, en els seus *Aragonensium Rerum Commentarii*, escrits en 1587, s'inspira en Beuter i en Garibay;⁹² el P. Mariana, la primera edició de la *Historia* del qual veié la llum en 1601, i que segueix Tomich;⁹³ i l'abat Juan Briz que, en la seva obra sobre el monestir de Sant Joan de la Peña, escrita en 1619, parteix principalment, en parlar d'Otger, dels textos de Tomich i de Beuter.⁹⁴

Les darreries del segle XVI veuen una veritable internacionalització de la llegenda. Ja no són solament italians o castellans els qui parlen d'Otger. Cap a 1564 és el fantasiós cronista alemany Wolfgang Lazius qui agafa Otger pel seu compte i, encara que no coneixem directament les seves obres, pel que en diuen Pujades⁹⁵ i Corbera⁹⁶ a principis de la centúria següent, podem inferir que va afirmar que el nostre cabdill descendia de Teodbert, fundador de la segona dinastia dels ducs de Baviera i era fill del duc Grimoald III i de la seva segona muller Viltruda; que el seu nom, derivat d'*Ottkar*, significava «despoblador de camps»; i que els seus triomfs els aconseguí sobre Vamba, rei de Toledo. Fa de mal dir quina fou la font de Lazius, però amb els pocs elements de judici de què disposem podem afirmar que prengué la llegenda otgeriana de Tomich o d'algun autor seguidor del text d'aquest. L'aparició de Vamba com a antagonista d'Otger, fa sospitar alguna coneixença d'e, o sigui de la versió etimològica continguda en el manuscrit 92-6-12 de la Biblioteca Universitària de València i en el *Libre de les nobleses dels reys*. Altres elements de la seva versió els poà en la història de Baviera, i la seva fantasia desbridada i el seu poc respecte a la veracitat històrica van fer la resta.

Un altre estranger que parla d'Otger és Mercàtor que, en el seu

90. PEDRO DE MEDINA, *Primera y segunda parte de las grandezas y cosas notables de España* (Alcalá de Henares 1595), fol. 322.

91. ANTONIO AGUSTÍN, *Diálogos de las armas y linages de la Nobleza de España* (Luca 1774), 363 s. (= «Opera Omnia», VIII.)

92. JERÓNIMO BLANCAS, *Aragonensium rerum commentarii* (Saragossa 1588), 34.

93. JUAN DE MARIANA, *Historia general de España*, II (Madrid 1794), 297 s.

94. JUAN BRIZ MARTÍNEZ, *Historia de la fundación y antigüedades de San Juan de la Peña* (Saragossa 1620), 97 s. i 536.

95. PUJADES, *op. cit.*, 48 s.

96. ESTEVE DE CORBERA, *Cataluña Illustrada*, 368 s. Diu que l'obra on Lazius parla d'Otger es titula *De migrationibus gentium* (llibre 10, fol. 787).

Atlas minor, hi fa referència i diu treure la seva informació de Valla i Marineu Sícul. L'*Atlas minor* degué ésser compost cap el 1585.⁹⁷

També el francès Genebrard, segons el testimoni de Pujades i Corbera,⁹⁸ escriví sobre els fets d'Otger. Això degué ésser poc abans de 1597, i la seva font fou Tarafa.

Abans d'acabar la setzena centúria encara hi ha tres autors catalans que consagren llargs passatges d'obres seves a la llegenda que ens ocupa. Són Francesc Calça, en el seu llibre *De Catalonia*, publicat en 1588;⁹⁹ Onofre Manescal, en el seu *Sermó de Jaume Segon*, pronunciat a la seu de Barcelona en 1597,¹⁰⁰ i fra Martí Marquina, monjo i arxiver de Poblet.¹⁰¹

Francesc Calça té el mèrit d'haver estat el primer d'haver intentat un estudi objectiu i d'abast general del nostre tema. No vol dir això que hagués reeixit en aquest intent, però és interessant veure'l aturar-se a estudiar, en relació amb aquell tema, la localització dels Camps Catalànics (que creu pròxims a Tolosa) i les distintes teories aleshores emeses (que són de fet quasi les mateixes que coneixem avui) sobre l'origen del nom dels catalans o de Catalunya. El seu text parteix preferentment de Tomich i també de Valla i de Beuter.

Manescal en la seva obra parteix principalment de l'estudi de Calça i posa també Beuter a contribució, però no aporta res de nou.

Quant a fra Martí Marquina, cal dir que no coneixem la seva obra *Építome de la Història de Poblet*, alludida per Pujades i Corbera, i ignorem si s'ha conservat fins als nostres dies. Degué ésser escrita en la segona meitat i potser en el darrer terç del segle XVI, i, pel que sembla, transcrivia un epitafi d'Otger que, segons el referit Marquina, es trobava en un document de l'arxiu de Poblet, procedent de Sant Miquel de Cuixà, on hauria estat redactat reproduint la inscripció de la llosa que cobria el sepulcre d'Otger. Aquesta llosa hauria estat portada a Cuixà des de Sant Andreu d'Eixalada, on havia estat enterrat Otger, després de la ruïna d'aquest darrer monestir a conseqüència d'una riuada.

No cal dir que l'epitafi és, no solament apòcrif, sinó que quan el publicà fra Martí Marquina acabava segurament d'ésser inventat de cap

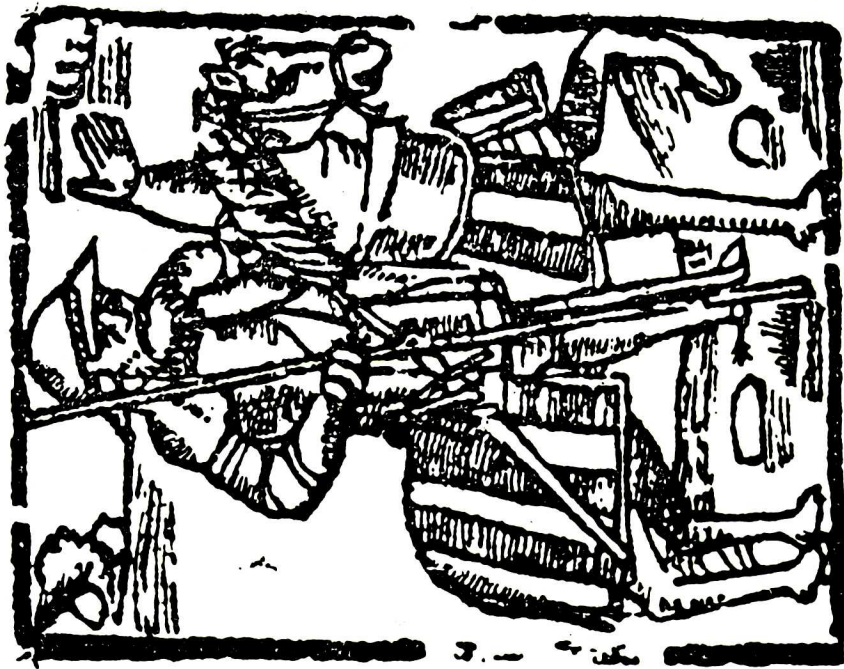
97. CORBERA, *op. cit.*, 369. Diu que la referència es troba a la pàg. 188 de l'obra de Mercàtor.

98. PUJADES, *op. cit.*, 34 i 49.

99. CALÇA, *De Catalonia: Liber primus* (Barcelona 1588), fols. 1^v a 6^v, 44^v a 49^v, 72^r, 83^r i altres indrets.

100. ONOFRE MANESCAL, *Sermó vulgarment anomenat del Serenissim Senyor Don Jaume Segon* (Barcelona 1602), fols. 12^v a 13^r, 25^r a 26^v, 28^v i 35^v a 36^r.

101. PUJADES, *op. cit.*, 50, 104, 113 a 116 i 321; CORBERA, *Vida y echos*, fol. 10^v, i *Cataluña Illustrada*, 242 i 251; FÈLIX TORRES I AMAT, *Memorias para ayudar a formar un Diccionario crítico de los escritores catalanes* (Barcelona 1836), 378.

Representacions d'Otger Cataló del segle XVI : a) En *De primis Aragoniæ regibus*, de Luci Marineu Sicul. —
b) En la *Tercera parte de la Crònica de Valencia*, de Rafael Martí de Viciana.

Representació d'Otger Cataló en la *Historia de Catalunya*, de Víctor Balaguer (dibuix d'Urrabieta, pintura de Lorenzale, gravat de Furnó).

a peus. L'epitafi va ésser redactat probablement pel mateix Marquina que hi donà cabuda als trets més característics de la llegenda otgeriana per donar un argument de pes als defensors de la seva autenticitat. Vet ací l'epitafi, segons la transcripció de Pujades :

«Ducis Otgeri, — crucis Christi amici veri,
 Subtus in hac fossa, — quiescunt corpus et ossa :
 Proles Teodoberti, — Bavari Martis experti
 Fuit, et in vita, — eum timuit Ismaelita :
 Ob causam legis — Dei, tu jussu Regis
 Arma ferens saeva, — stipatus magna caterva,
 Soladium bene, — transivit juga Pirene,
 Post Aquitanam, — quaerendo terram Hispanam,
 Gerendo bellum, — tutavit Pallas Urgellum ;
 Ceterisque pagum — Raucilionis et agrum :
 Vitam ad Emporiam — reliquit atque memoriam,
 Quem Heroes duxere — hic, novemque turmae planxere,
 Marchia jam tota — plorat, oratque devota.
 Ut sacrum munus — det ei Trinus et Unus. Amen.»

La idea de triar Sant Andreu d'Eixalada per radicar-hi la imaginària tomba d'Otger va ésser una veritable troballa. En primer lloc aquest monestir havia estat destruït per un desbordament de la Tet, i això sol ja justificava l'absència de tota romanalla d'aquella tomba ; en segon lloc es tractava d'un monestir antiquíssim que no semblava impossible que fos contemporani del fracassat setge d'Empúries ; en tercer lloc el dit monestir es trobava situat pels encontorns de la Cerdanya, que és on s'havien dirigit els guerrers d'Otger en aixecar el setge d'Empúries ; i en darrer lloc l'enterrament d'Otger Cataló en el monestir de Sant Andreu d'Eixalada constituïa un paral·lel de l'enterrament d'Otger de Normandia en un monestir de Sant Andreu (que és el de Sureda) reportat pel fals Filomena, i la comitiva fúnebre que havia de dur les despulles d'Otger Cataló des del camp dels assetjadors d'Empúries fins al Conflent, no era sinó una rèplica de la que, segons Filomena, havia dut el cos de l'altre Otger fins al Rosselló.¹⁰²

Vet ací un nou cas de retorn a les fonts primitives de la llegenda, per l'estil del que hem fet remarcar més amunt.

Constatem, abans de passar endavant, que pot trobar-se una certa semblança entre l'epitafi d'Otger Cataló segons Marquina i el suposat epitafi d'Otger el Danès contingut dins la *Conversio Othgerii*.¹⁰³ Un dels versos d'aquest epitafi : «Militis Othgerii — conversio digna videri», sembla

102. *Gesta Karoli Magni ad C. et N.*, 49.

103. JOSEPH BÉDIER, *Les légendes épiques*, II (París 1908), 290 ss.

germà bessó del vers de l'epitafi de Marquina: «Ducis Otogeri, — crucis Christi amici veri». No és del tot impossible que Marquina hagués conegut l'epitafi del Danès a través d'algunes Actes de Sants de l'Ordre Benedictina, ja que el company i enemic de Carlemany arribà, per obra i gràcia de la llegenda, a fer penitència com a frare benedictí i a ésser tingut en opinió de sant. Si hagués estat així, tindríem un altre cas de retorn a les fonts primitives de la nostra llegenda. A remarcar encara que l'epitafi dels Montcades morts a Mallorca en 1229, que es troba en una làpida de Santes Creus, comença amb el vers: «Subtus in hac fossa — requiescunt corpus et ossa», quasi igual al segon vers de l'epitafi de Marquina.¹⁰⁴

Dintre encara del segle XVI trobem Dionís Jeroni de Jorba que, en la seva *Descripción de las excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*, consagra alguna atenció al nostre tema. La seva font sembla ésser algun nobiliari relacionat de prop o de lluny amb el Puigpardines.¹⁰⁵

VIII

LES VERSIONS DEL SEGLE XVII I LES DARRERES REFOSES DE LA LLEGENDA

Encetem la dissetena centúria amb les nombroses allusions que fa als fets d'Otger i els Nou Barons l'obra absurda i demencial de fra Esteve Barelles titulada *Centuria de los famosos hechos del gran conde Bernardo Barcino y otros Cavalleros de la Provincia de Cathaluña Tarraconense*, publicada l'any 1600.¹⁰⁶ No val la pena d'aturar-se a parlar d'aquest garbuix desconcertant que sembla tenir presents algun cop Marineu Sícul i potser Tarafa. Prenguem-lo només com a símptoma de l'esgotament a què estava a punt d'arribar la nostra llegenda.

Després d'un inici tan inconvenient trobem el valencià Escolano que, en la seva *Década primera de la Historia de la insigne y coronada Ciudad y Reyno de Valencia*, publicada en 1610, s'atura a parlar d'Otger amb alguna extensió. A remarcar que aquest autor, parlant dels Nou Barons, els anomena «aquellos nueve valerosos caballeros de la fama» i sembla ésser el primer a anomenar-los així. Aquesta denominació és treta, com

104. Devem el coneixement d'aquest epitafi al senyor Eufemià Fort, tan assabentat de les coses de Santes Creus.

105. DIONÍS JERONI DE JORBA, *Descripción de las excellencias de la muy insigne ciudad de Barcelona* (Barcelona 1589), fol. 26^r ss.

106. ESTEVE BARELLES, *Centuria de los famosos hechos del gran conde Bernardo Barcino y otros caballeros de la provincia de Cathaluña tarraconense* (Barcelona 1600), fols. 2^r ss.

hem dit abans, de les obres dedicades durant el segle XVI als *Neuf Preux*, i això constitueix encara un altre exemple de reculada fins a les fonts primitives de la llegenda d'Otger.¹⁰⁷

A continuació d'Escolano parlen d'Otger el valencià Jaume Bleda en 1616, i el rossellonès Andreu Bosch en 1627. El primer, en el passatge corresponent de la seva *Corónica de los Moros de España*, segueix especialment Beuter i Escolano, i d'aquest darrer copia la frase sobre els «caballeros de la fama».¹⁰⁸ Quant al darrer, en els seus *Títols d'honor de Catalunya*, segueix especialment Marquilles i Marineu Sícul en referir-se a la nostra llegenda; en algun punt completa aquelles versions amb la de Tomich, i en altres s'aparta de totes elles, com quan fa Otger d'origen got i posà la seva entrada a Catalunya quatre anys després de la invasió sarraïna. Cal dir que Andreu Bosch dreça en la seva obra una llista bastant completa dels cronistes que han parlat d'Otger.¹⁰⁹

Arribem ara a les darreres refoses de la llegenda. Les van fer Pujades i Corbera, en 1614 i en 1629 respectivament. El primer, d'una manera més sistemàtica, en els capítols corresponents de la seva *Crónica Universal del Principado de Cataluña*;¹¹⁰ el segon, en diversos i extensos passatges de la *Vida y echos maravillosos de Dña. María de Cervellón*¹¹¹ i de *Cataluña Illustrada*.¹¹²

La intenció de Pujades és evidentment esgotar la matèria narrativa relacionada amb la llegenda d'Otger, i per això agrupa totes les variants, procura conciliar-les i afegeix a les refoses anteriors les aportacions més recents de Lazius, de Marquina i d'Escolano. Duu la pruija detallista fins a les darreres conseqüències, i això evidencia que hem arribat a la fase d'esgotament definitiu de la llegenda.

La intenció de Corbera és diferent. Intenta més aviat un estudi objectiu de la llegenda, a la manera de Calça, dreça una llista completíssima dels autors que l'han alludida i transcriu literalment extensos passatges de llurs obres.

Després d'aquests dos autors es pot dir que l'evolució de la llegenda otgeriana és ja acabada. Els cronistes posteriors (Tristany, Argaiç, Feliu de la Penya) es limiten a reproduir totalment o parcial, però literalment, les versions anteriors. Només esporàdicament, de tard en tard i en qües-

107. GASPAR ESCOLANO, *Década primera de la historia de la insigne y coronada ciudad y reyno de Valencia: Primera parte* (València 1610), cols. 354 ss.

108. JAUME BLEDA, *Corónica de los moros de España* (València 1618), 216 s.

109. BOSCH, *op. cit.*, 149 ss.

110. Vol. V, pàgs. 15, 34, 45, 48, i d'altres molts passatges fins a la pàg. 352. Vegeu també el vol. VII (Barcelona 1831), 510.

111. Fols. 5^r, 6^v, 7^r - 13^v, 15^r i 28^r.

112. Pàgs. 242 a 382, especialment.

tions de detall, apareix alguna nova aportació. Esmentem entre elles la del P. Argaiz en *La Perla de Catalunya*, escrita en 1676, obra en la qual relaciona el castell Otger de Montserrat amb Otger Cataló a qui n'atribueix la fundació.¹¹³ Sembla que aquest castell estigué emplaçat on després hi hagué l'ermita de Santa Magdalena i que ja va desaparèixer en el segle XI.¹¹⁴

Les darreres aportacions a la llegenda són gairebé dels nostres dies. Foren degudes a la desbocada fantasia de Víctor Balaguer. En la seva *Historia de Catalunya*, publicada en 1860, explica amb tot luxe de detalls les gestes d'Otger i dels Nou Barons de la Fama, i per fer més suggestiva la figura del nostre heroi, manlleva a Hèrcules la seva maça i la pell del lleó de Nemea i les posa respectivament al puny i damunt de les espatlles d'Otger.¹¹⁵

Sentim haver de dir que la pell del lleó no tingué èxit. En tingué, en canvi, la maça. La figura d'Otger, en les escasses incursions que ha fet en la literatura de la Renaixença, acostuma a anar armat de la maça que li ofrenà Víctor Balaguer. En el drama *Otger*, en tres actes i en vers, d'Antoni Ferrer i Codina, estrenat en 1885, el nostre heroi porta maça («porra», diu). L'acció és durant el setge d'Empúries; Otger hi és presentat com a got, fill d'un got i d'una sarraina. És un drama d'accidentats conflictes passionals on el patriotisme i l'epopeia hi tenen molt poc paper.¹¹⁶

Més sort va tenir el senyor de Cataló en el cant IX del *Canigó*, en el qual cinc monjos supervivents de la catàstrofe d'Eixalada diuen a Carlemany :

«Per fer-nos créixer més l'horror,
a la llum vaga
de l'humil llàntia que s'apaga,
l'ombra d'Otger
veiem sortir de son carner
signant la porta
que obre amb un cop de maça forta.
Cinc solament,
cinc la seguim fora el convent
a corre-cuita,
esfereïts prenent la fuita
muntanya amunt.
En esvair-se'ns el difunt,
mirem enrera ;
el monestir, ai ! ja no hi era ;
gran devessall
se l'emportava rost avall.»

113. GREGORIO DE ARGAIZ, *La Perla de Catalunya* (Madrid 1677), 20.

114. FRANCESC CARRERAS I CANDI, *Los caste'ls de Montserrat* (Barcelona 1890), 27 i 30.

115. VÍCTOR BALAGUER, *Historia de Catalunya*, I (Barcelona 1860), 180 ss.

116. ANTONI FERRER I CODINA, *Otger* (Barcelona 1898).

IX

UNA EXPLICACIÓ

Potser algú es preguntarà per què, en l'anàlisi de l'evolució i transmissió de la llegenda, que acabem de fer, hem deixat de parlar d'un text que cabalment semblaria ésser el més antic de tots els que hi fan referència. Volem dir el *Libre de feyts d'armes de Catalunya*, atribuït a Bernat Boades.

L'omissió d'aquest text ha estat feta a consciència i no es deu de cap manera a oblit o a desconeixement. Ja ens fem càrrec, però, que no podem passar endavant sense exposar les raons poderoses que ens han obligat a prescindir d'aquest text en l'estudi de la formació i evolució de la llegenda.

El *Libre de feyts d'armes de Catalunya* va ésser acabat d'escriure, segons es diu en el propi text de l'obra, en 1420. Al llarg dels seus capítols no es fa cap allusió concreta i explícita a Otger, ni als Nou Barons, ni a cap dels elements centrals específics de la llegenda. Però en els seus capítols desè a dotzè, i quinzè, es poden destriar multitud de signes que porten ineludiblement a la conclusió que l'autor del *Libre de feyts d'armes* coneixia molt bé la llegenda otgeriana.¹¹⁷

No es tracta solament de l'afirmació que fa sobre l'existència de nuclis de cristians que iniciaren la reconquesta «sense socors d'algun rey chrestia qui lavors los en faés valença», sinó també de la narració d'un setge fracassat d'Empúries, de la retirada dels cristians a les «muntanyes e castells roquers»¹¹⁸ fins a la vinguda de Carlemany, de l'esment de noms geogràfics tals com la Vall d'Aran, la Vall d'Àneu, la Cerdanya, el Capsir i el castell de València,¹¹⁹ de l'allusió, en aquests mateixos passatges, als Camps Catalans, que radica a Limoges,¹²⁰ i a l'origen dels llinatges dels Erills, els Mataplanes, els Pinós, els Ribelles, els Anglesoles, els Montcades, els Cervellons, i els Rocabertins, Cabrerers, Mediones, Guimerans, etc.¹²¹

Aquesta constatació va menar-nos a estudiar amb un major detall els esmentats capítols del text atribuït a Boades per assignar-li el lloc

117. VALLS I TABERNER, *La llegenda d'Otger Cataló* (dins *Matisos d'història i de llegenda*), 61, afirma la coneixença per Boades de la llegenda d'Otger.

118. BERNAT BOADES, *Libre de feyts d'armes de Catalunya*, A cura d'ENRIC BAGUÉ, II (Barcelona 1934), 21 (=ENC, XLV).

119. BOADES, *op. cit.*, 23.

120. BOADES, *op. cit.*, 20.

121. BOADES, *op. cit.*, 25, 30 s.

que li correspongués en l'esquema de formació i evolució de la llegenda que anàvem estructurant. Però, imagineu la sorpresa que ens va sobtar quan, a través d'allusions més o menys clares, més o menys encobertes, vam haver-nos de convèncer que el text estudiat implicava una coneixença de formes molt evolucionades de la llegenda que no apareixen en altres textos fins força anys més tard.

En efecte, en el text del *Libre de feyts d'armes*, no solament es transparenten les dades de la primitiva versió genealògica, sinó també les de les versions de Marquilles i de Tomich, incloent-hi les relatives als pagesos de remença i als homes de paratge.¹²² Per certes allusions coincideix amb el text de Beuter i no amb cap altre d'anterior a aquest,¹²³ i per certs indicis es pot conjecturar encara la coneixença de l'episodi d'Eixalada que no apareix en les altres versions que hem estudiat fins a la fi del segle XVI, o sigui un segle i mig més tard que la data suposada del Boades.¹²⁴

Tot això ens obligà a un examen detallat de tot el text de l'obra atribuïda al rector de Blanes, i hem de dir que les conclusions d'aquest examen, que seran objecte d'una nova monografia que tenim ja molt avançada, declaren totalment apòcrif el *Libre de feyts d'armes de Catalunya*. Queda explicada, doncs, la nostra actitud en relació amb aquest text en el present estudi.

X

CRONOLOGIA

Al llarg d'aquest estudi hem anat posant ja algunes fites cronològiques. Anem ara a completar-les fixant-nos sobretot en els inicis de la llegenda.

Fa de mal aventurar una data per al nucli primitiu o embrionari que hem designat amb el nom d' α . Però si, com hem indicat, creiem veure-hi un efecte de la influència del *De rebus Hispaniae*, caldrà considerar-lo posterior a la data de la redacció d'aquesta obra que és la de 1243 i segurament posterior a la data en què comença a ésser evident el seu coneixement a Catalunya, que és la de 1268. Com a terme *ad quem* caldrà prendre la data del més antic dels manuscrits on sembla visible la influència d' α . Aquest manuscrit és el 92-6-12 de València, que cal datar en 1418.

La mateixa imprecisió se'ns imposarà quan vulguem datar ϵ , o sigui l'original del text contingut en el manuscrit indicat de València i en el

122. BOADES, *op. cit.*, 52 ss., i 95 s.

123. BOADES, *op. cit.*, 20; BEUTER, *Segunda parte de la Corónica general*, fol. xxx^r.

124. BOADES, *op. cit.*, 24.

Libre de les nobleses dels reys. Només en podem dir que ha d'ésser posterior a α i anterior a 1418.

Quant a la versió genealògica, tenim l'esperança de poder arribar a una precisió major. I és natural que sigui així. Tant α com ϵ són dos textos atípics i poc circumstanciats, i la falta d'allusions en els textos dels segles XIII, XIV i principis del XV no demostra pas necessàriament llur inexistència. Amb la versió genealògica, designada per γ , passa tot el contrari, i de l'absència d'allusions en textos que demostrin una evident inclinació a fer-ne a narracions semblants a γ , es pot inferir la probabilitat de la inexistència coetània de la versió.

El primer esment de l'existència de γ el trobem en el repetit manuscrit esp. 13 de París, que hem datat a 1431. És de suposar que l'aparició de la versió que ens ocupa és més o menys anterior a aquesta data, ja que res no ens autoritza a suposar que el text de París sigui l'original. Però no sembla que pugui ésser molt reculada. Ni en les distintes redaccions de la crònica mal anomenada de Sant Joan de la Penya, ni en la *Genealogia regum Navarre et Aragonie* de fra Jaume Domènech, començada en 1379,¹²⁵ ni en el famós parlament de Martí l'Humà a les corts de Perpinyà de 1406,¹²⁶ ni en el *Flos mundi*, tan amic de llegendes, escrit en 1407,¹²⁷ ni en les anomenades *Memòries historials de Catalunya*, escrites en 1418,¹²⁸ ni en la *Crònica Universal* de 1425,¹²⁹ no hi ha la més lleu allusió a la llegenda otgeriana. Prenent al peu de la lletra l'argument de la no allusió, hauríem de col·locar l'aparició de γ entre 1425 i 1431; no volent extremar el raonament en gràcia a una major garantia d'encert, la col·locarem entre 1407, data de redacció del *Flos mundi*, i 1431, data de l'esp. 13.

Per veure d'obtenir una major precisió, examinem el text de γ i mirem d'extreure'n els motius que guiaren la seva redacció. És sabut que la immensa majoria de les llegendes medievals no obeeixen simplement a motius literaris o desinteressats, sinó que persegueixen finalitats pragmàtiques, docents o utilitàries, i si la llegenda és d'origen predominantment erudit, com ho és la nostra, amb molta seguretat. Bé, doncs, creiem que de l'examen de γ es desprèn que la intenció que la informa és la demostració d'una preeminència, o almenys de la independència de tota jerarquia feudal, a favor dels llinatges fundats pels Nou Barons, i d'una igualtat entre els comtats catalans, sense una major categoria per al de Barcelona

125. Biblioteca de Catalunya, ms. 246.

126. *Parlaments a les Corts catalanes*, A cura de RICARD ALBERT i JOAN GASSIOT (Barcelona 1928), 58 ss. (=ENC. XIX-XX).

127. Bibliothèque Nationale de París, ms. esp., 11.

128. Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 2639.

129. Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 82, abans 21-2-13.

i per tant sense una major autoritat per al poder reial. Una pretensió semblant no sembla fàcil que arribés a formular-se durant els regnats de Pere el Cerimoniós, de Joan I o de Martí l'Humà, tan coneguts de la nostra història. Els darrers reis del gloriós casal de Barcelona se sabien massa de memòria llur Guifré d'Arrià per deixar-se convèncer per una llegenda tan toscament ordida com la que relata γ . Tal pretensió quedava, en canvi, molt en el seu lloc en els temps revolts de l'interregne i en els primers anys de la nova dinastia, quan la noblesa podia intentar treure algun partit de la inestabilitat de la novella situació i de la ignorància de la història catalana per part dels reis de nissaga forastera. Per això creiem que cal relacionar el text de γ amb les pretensions d'independència del comte de Pallars durant l'interregne i, sobretot, amb la lliga de barons i ciutats que va aplegar-se en 1418 a Molins de Rei per protestar contra l'ordenació de la casa d'Alfons el Magnànim i la intromissió dels seus consellers castellans. Aquest moviment, que ha estat fins al present poc estudiat, revestí una importància excepcional, per tal com aplegà de fet tot Catalunya (noblesa i poble) contra la influència forastera i constitueix la primera manifestació important d'hostilitat col·lectiva contra la nova dinastia. Tingueu present que la revolta de Jaume d'Urgell no tingué ambient popular, com ho testimonia i se'n plany uns anys més tard l'anònim autor de *La fi del Comte d'Urgell*.¹³⁰ La versemblança de la nostra suposició augmenta si ens fixem que els caps més destacats del moviment de 1418, que són el comte de Pallars, Ramon de Cardona, Bernat de Cabrera, el vescomte d'Illa i de Canet, Ramon de Montcada, Berenguer Alemany de Cervelló, Berenguer d'Oms i Galceran de Santa Pau,¹³¹ pertanyen a llinatges inclosos en la llista de les novenes, que apareix per primer cop en γ , i que en aquesta llista es donen precisions justament sobre el nom que tenia antigament el llinatge dels dos nobles darrerament citats.

Tot això ens indueix a aventurar la data aproximada de 1418 per a l'aparició de la versió genealògica que constitueix el nucli típic original de la llegenda otgeriana.

130. *La fi del C. d'U.*, 122 ss.

131. ZURITA, *Anales*, III (Saragossa 1669), fol. 132^d. F. MARTORELL TRABAL i F. VALLS TABERNER, *Pere Becet, AIEC*, IV (1911-12) 639, 641 ss. i 651. En relació amb aquest moviment, vegeu què diu un *Cronico Valencià* contingut en el ms. d-III-2 de l'Escorial: «En l'any .m.cccc.xviii., dimecres sant, a .xxiii. de març, partí misatgeria de Catalunya al rey Don Alfonso que lavòs era en València, en la qual misatgeria vench per los comptes e viscomptes Don Arnau Roger de Pallàs, Don Bernat de Cabrera, lo viscompte d'Illia; per los barons e nobles Guilem Ramon de Muncada, Senta Pau e mosèn Bernat de Fortià; e per los cavallés e gentills hòmeus mosèn Pere Domènech, e mosèn Galceran de Sentmenat, e mosèn Romeu de Rexarch, e mosèn Guirau de Palou e mosèn Ribera; e per la ciutat de Barchinona En Ramon Denplà, En Johan Civader, En Johan Ros e micer Bonanat. E no foren rebuts segons devihen.»

XI

QUI FOU L'AUTOR DE LA VERSIÓ GENEALÒGICA PRIMITIVA?

Pot arribar-se a aclarir alguna cosa sobre el responsable de la redacció de γ ? Vet ací una pregunta que hem de contestar formulant tota mena de reserves. Res no seria més còmode que una resposta negativa, però creiem que, per arriscat que sigui, cal intentar l'assoliment d'alguna concreció de caràcter positiu.

Per als detractors de la llegenda otgeriana sembla article de fe que el seu inventor fou Pere Tomich. Així sembla creure-ho Carbonell, el qual afirma que en la seva posició antitomiquista li fa costat Jeroni Pau. Avui sabem que una vintena d'anys abans de les *Històries e conquestes* ja havia estat formulada en els seus trets essencials la llegenda d'Otger. Però, amb tot, no deixa de produir una certa impressió que homes com Carbonell i Jeroni Pau, d'una generació immediatament posterior a la de Tomich, atribueixin tan rotundament a aquest la paternitat de la llegenda. Seria, doncs, Tomich l'autor de γ , a més d'èsser l'autor de les *Històries e conquestes*? No ho creiem impossible, però en l'estat actual de la qüestió no podem demostrar-ho. Indiquem, en espera d'un estudi més aprofundit, que hi ha certs trets de l'estil de Tomich que es retroben en γ . Però, sigui com sigui, el que creiem segur és que el redactor de γ era una persona relacionada amb la casa de Pinós, amb la qual Tomich, com és sabut, estigué també íntimament relacionat.

I passem a intentar la demostració de l'afirmació que acabem de fer. Si examinem l'ordre d'enumeració dels Nou Barons, tal com la dóna γ , que és tal com la seguiren donant la quasi totalitat de les versions posteriors, veurem que després de la indiscutible prioritat dels Montcades, revestits del prestigi de la senescalia hereditària i de l'emparentament amb la casa reial, apareixen de seguida els Pinós. I quin és el llinatge que els segueix immediatament? El de Mataplana, el domini del qual havia quedat des de 1374 vinculat per compra a la casa de Pinós.¹³²

Com si això no fos prou, examinant els noms dels altres llinatges, sobretot els dels menys importants, i per tant més sospitosos, que apareixen en γ , trobarem que n'hi figuren molts que es relacionen estretament amb els Pinós. Així veiem que hi ha l'imaginari vescomte de Querforadat, i sabem que el castell d'aquest nom era propietat dels Pinós;¹³³ hi figura

132. SERRA I VILARÓ, *op. cit.*, 349.

133. SERRA I VILARÓ, *op. cit.*, 123 s., i TOMICH, *op. cit.*, 110.

el noble d'Urg, i sabem que els Urg eren parents dels Pinós i havien estat senyors de Mataplana; ¹³⁴ hi figura el varvessor d'Enveig, i sabem que entre els Enveig i els Pinós hi havia lligams de parentesc i de jerarquia feudal, ¹³⁵ hi figura el vescomte de Canet, i sabem que els qui ostentaven aquest títol eren pròxims parents dels Pinós, fins al punt que aquests acabaren heretant el vescomtat precisament dintre del primer quart del segle xv; ¹³⁶ hi figura el noble de Bellera, i sabem que una filla de Pere II Galceran de Pinós es va casar en 1372 amb el senyor de Bellera i, en quedar vídua en 1397, anà a viure al casal dels Pinós a Bagà, on hi havia una sala anomenada de «madona de Bellera»; ¹³⁷ hi figura el varvessor de Vilademany, i sabem que Pere III Galceran de Pinós va casar-se en 1363 amb Guillema de Vilademany, i que la mare d'aquesta, Blanca de Vilademany, residí molt de temps a Bagà, on governava les terres de la baronia del seu gendre; ¹³⁸ hi figura el varvessor de Guimerà, i sabem que, almenys des del primer quart de la quinzena centúria, els Pinós eren senyors de Guimerà. ¹³⁹

Otger Cataló i la seva llegenda nasqueren en les terres feréstegues de l'Alt Berguedà: entre el domini de Pinós, que havia vist la naixença de la llegenda de l'almirall Galceran, i el de Mataplana, que havia contemplat l'aparició de la llegenda del comte Arnau. Des d'aquells arreconats paratges havien de passar a les planes de dotzenes i dotzenes de llibres catalans i forasters, i havien de despertar adhesions, crítiques, entusiasmes i execracions dels erudits de tres o quatre segles.

La llegenda d'Otger és morta ja des de fa molt de temps per a la nostra historiografia, cada cop més exigent amb ella mateixa, però continua essent una peça important del nostre llegendari i un tema no menyspreable en el camp de la literatura comparada. És per això que potser no serà del tot inútil el present estudi.

134. SERRA I VILARÓ, *op. cit.*, 100 nota, 102 s. i 311.

135. *Ibid.*, 104, 369, 372 i 374 nota.

136. *Ibid.*, 217 i 382.

137. *Ibid.*, 144 s., 210, 228 i 375.

138. *Ibid.*, 175 i 194.

139. SERRA I VILARÓ, *op. cit.*, 365, i TOMICH, *op. cit.*, 220.

APÈNDIX

I

JAUME DE MARQUILLES: *Commentaria super Usaticis Barchinone*. Barcelona 1505.¹⁴⁰

NOTA VIII. — (fol. vi^o). ... A Diluvio itaque usque ad Herculem effluxi fuere ducenti tres anni cum mille, sic quod per tempus hoc genus Jaffet et Tubal, ejus filii, Yspaniam principavit, rexit, tenuitque, ac in pace possedit. Ex isto enim Tubal generatio yberorum traxit originem, qui yberi ex ipso nomine de Tubal primo dicti fuere cetubales. Hii cetubales prope ripariam Yberis se popularunt, cetubalisque nomen sinentes, nomen fluminis sumpserunt et celsiberos se nominarunt, ob quod terra vocata fuit Celsiberia, videlicet illa que inter montes Pirreneos et flumen Yberis existit. Et ecce quomodo Cathalonia vocabatur primo Celsiberia. Quod nomen duravit usque ad principem Otgerium *Cathaló*, ex quo et citra eadem terra vocata est Cathalonia, quod ita in cronicis Cathalonie scriptum est. De isto vero Otgerio *Cathaló* vide infra in eadem glossa in nota .xxxix. et .xl.

NOTA XXXIX. — (fol. xi^o). Ad alias veniendo cronicas sive ystorias Cathalonie et Aragonie conjunctim et seu divisim editas juxta illas quod quidam magnificus princeps nomine Otgerius *Cathaló*, post supradicti comitis Juliani traditionem sive proditionem, ex eo et ob id quia ad preacti comitis Juliani sceleratum tractatum, uti per extensum supra est narratum, tota Yspania in sarracenorū posse et dominio incurvata fuerat et subjugata, primus Cathalonie principatus existens conquistator, una cum baronibus novem submentionatis, dictum Cathalonie ingressus fuit principatum. Et isto namque nomine *Cataló*, idem principatus Cathalonia fuit et est appellatus, suntque et fuere ipsius gentes cathalani nuncupati, eo quam maxime quia princeps ipse suo nomine *Cathaló* principatum quem supra et ejus terram nominari voluit Cathaloniā. Et fuit in anno .xix. Christi Jesu cum septingentesimo.

NOTA XL. — Quod predicti et subscripti barones .ix. qui cum ipso principe magnifico dictum ingressi fuere principatum, tres erant tertie, quasi fraternam peragentes societatem, scilicet ternatim sive *de tres en tres*, prout ecce Naphiserus de Montecatheno, Galcerandus is Galcerandus de *Pinós*, Huc de Hugo de Mataplana, Guillelmus de *Corvera*, Guillelmus de *Cervelló* et Geraldus *Alamanyn*, Bernardus de Anglaria, Gisbertus de *Ribelles* et Bernardus *Rotger d'Erillo*. Et hii sunt, ut predictum, barones .ix. predicti qui, cum eodem

140. El text és tret de l'edició Luschner, però esmenant-ne les nombroses errades que conté, d'acord amb el ms. de l'Arxiu Històric de la Ciutat, de Barcelona.

principe Otgerio *Cathaló*, principatum Cathalonie intrarunt. Et dictus princeps in civitatis Impuriarum obsidione sive *sobre lo siti* existens, decessit. Et tunc barones supradicti, post ejusdem principis decessum, in Pirrinceorum montium vallibus et montanis retrocesserunt se, videlicet in Ceritanie terra et in fluminis de *Segre* partibus usque ad Olianam. Qui nobiles, cum sua cohorte, in dictis locis usque ad tempus Karoli *Maynes*, quo Cathaloniam intravit, suam traxerunt moram. De isto namque Otgerio *Cathaló* vide aliquantulum supra eadem glossa in nota .VIII. in fine.

NOTA XLI. — Quod idem Karolus *Maynes*, imperator et francorum rex, videns in tot et tanta sarracénorum subjugatione Yspanie christianos fore, contra et adversus illos insurrexit se cum Ffrancie, Britanie, Normandie, Burgunye, Alamanice, et de nonnullis alliis provinciis exercitu magno. Et illico saracenos taliter invasit quod omnia loca et civitates usque ad Pirrinceos montes a sarracenis occupatis domuit sue ditioni et subjugavit. Et ipsis civitatibus et locis per Karolum *Maynes* et sarracénorum potestate liberatis et sibi belligere subjugatis, dictos montes Pirrinceos transmeans, Karolus *Maynes* Cathalonie principatum intravit in anno Christi Jesu tunc currenti .LXXXV.º cum septingentesimo. Et eodem anno civitatem Gerunde cepit, et Mahometum, civitatis ipsius regem, in bello devicit. Et cum ipsam habuisset civitatem, multi sanguinem pluere viderunt et acies in celo in vestimentis hominum et crucis signaculum apparuerunt. Necnon super locum ubi in gerundense civitate est beate Virginis altare, crux ignea in aere apparuit, ob quod sedes cathedralis que tunc erat in Sancti Ffelicis ecclesia ubi hodie existit ab ipso Karolo fuit immutata. Et his itaque subsecutis, idem Karolus imperator statuit in perpetuum et ordinavit quod comites forent .IX. infra dictum Cathalonie principatum, vicecomitesque .IX., homitores .IX. qui nobiles dicuntur, et vasvassores .IX., quod fecit ad honorem ordinum .IX. angelorum. Et captione de ipsius civitatis Gerunde facta, quamquam totus adhuc Cathalonie principatus non esset conquistatus, idem Karolus imperator omnia sic complere proposuit, sicuti et quemadmodum magnifice preceperat ipse ut possetenus implevit.

NOTA XLII. — Quod predicti et infra nominati comites, parique modo vicecomites, comitores et vasvassores, ab ipso imperatore Karolo ordinati fuere et constituti modo séquenti, videlicet comes pallariensis, vicecomes de *Villamur*, comitor vel nobilis de *Bellera* et vasvassor de *Toraylla*; comes Urgelli, vicecomes aggerensis, comitor seu nobilis de *Termes* et vasvassor de Guimerano; comes Rossilionis, vicecomes de Castronovo, comitor vel nobilis de *Canet* et vasvassor de *Muntschot*, qui hodie dicti sunt *d'Olius*; comes terrachonensis, vicecomes de *Scornalbou*, comitor seu nobilis de Castelletto et vasvassor de Mediona; comes Barcinone, vicecomes Cardone, comitor sive nobilis de Monteccluso et vasvassor de *Boxadors*; comes Ausonie, vicecomes de Capraria, comitor sive nobilis de Scintillis et vasvassor de *Vilademanyñ*; comes de Bisulduno, vicecomes de *Bas*, comitor sive nobilis de *Porqueres*, qui hodie sunt de Sancta Pace, et vasvassor de Bisaura; comes Impuriarum, vicecomes de Rocabertino,

comitor sive nobilis de Cerviano et vasvassor de Fuxano; comes Ceritanie, vicecomes de Mataplana, de nobili et vasvassore nihil reperii. Sed pro hoc vide quod scripsi infra in usatico .LXII. «Strate et vie publice», in glossa .III., in quero .VI. verbis: «Sed contra predicta, etc.»

NOTA XLIII. — Quod predictis comitibus, vicecomitibus, nobilibus et vasvassoribus superius nominatis, ab imperatore Karolo et rege nominatis, ut prefertur, et ordinatis. Ac tamen ut ystoriā hujus legentes sciant quod promissa imperator Karolus effectualiter complere nequivit, ex eo et ob id quia cum ipse Gerundam cepisset et sue ditioni subjugasset, repedare habuit necessario ad Francie regnum et redire eo specialiter quia omnes Yspanie sarracenorū reges, cum omni eorum exercitu et posse, resistendi causa, veniebant contra eum. Et imperator Karolus, considerans quod eo tunc cum sarracenis par non erat ad debellandum, terra quam a sarracenis ceperat inter barones predictos divisit et eis illam donavit. Et regresso in Francia imperatore quo supra, Domino creatori altissimo suis temporibus carnis humane debitum persolvit, sibi duobus filiis, altero nomine Ludovicus qui successit in regno, et altero nomine Otho, superstitibus relictis. Quibus precepit quatinus ipsi acquisitionem subjugationemque principatus Cathalonie ab ipso inceptam, omnimode implerent effectualiterque perficerent, necnon omnia supradicta ab eodem statuta honorifice et ordinata omne tribuerent complementum, adeo ut de contentis in ordinatione ipsa aliquid ab eis immutaretur et seu innovaretur. Obiit namque idem Karolus, imperator magnificus, anno Christi Jesu tertio cum octingentesimo.

NOTA XLIII. — Quod Ludovicus, rex Francie pretactus, imperatoris Karoli filius, una cum Otho, ejus fratre predicto, et cum multitudine baronum nobilium et militum copiosa in .XI. anno cum octingentesimo obsederunt civitatem Barchinonam sive assetyarunt, quam usque ad quartumdecimum annum cum octingentesimo in obsidione ipsa tenuerunt. Et in anno illo civitatem predictam totumque Cathalonie principatum ceperunt. Et tunc Ludovicus rex in civitate Barchinone, in crucis Christi beatissime laudem, gloriam et honorem, sedem sive ecclesiam cathedralem hedificavit, quia crux ignea patri suo, ut est dictum, apparuit in aere cum civitatem Gerundam cepit. Et hoc peracto, ex continente idem Ludovicus rex ordinationes predictas a Karolo, patre suo, fieri preceptas, effectualiter addimplevit, comitatus, vicecomitatus, nobilitates et vasvassorias supra mentionatas faciendo. Et nihilominus baronias .IX. primorum .IX. baronum divisit inter eos atque illis donavit. Qui barones cum primo conquistatore Otgerio *Cataló*, ut prefertur, Cathalonie principatum fuerant ingressi. Ipsasque baronias complevit prout Karolus *Maynes* jam illas constituerat, ita quia dicti baronés .IX. suas possederent baronias sicuti comites supradicti suos tenebant comitatus; necnon in terris illorum principes nuncupati essent, sic proprie quemadmodum comites in civitatibus erant suis, etiamque magnates nominati forent, prout et comites dicti sunt potestates. Et ultra promissa a rege Ludovico indultum ipsis baronibus novem fuit privilegium, quod predictis comitibus

aliquid non tenerent immo ab illorum potestate radicitus exempti forent, dempto namque ipso cui fidelitatis homagium prestare tenerentur, et ita servatur. De hoc vide infra in usatico. XLVIII. «Omnes homines», in .II. cum ibi notatis per me.

NOTA XLV. — Quod hiis completis, ordinationibusque omnibus ab imperatore Karolo fieri mandatis effectuale habentibus implementum in quem supra modum, Ludovicus, rex predictus, cum Otho, fratre suo, Ffrancie regnum feliciter repedavit. Et militem quendam, nomine Gaufredum, qui ville *d'Acridà* fuit, terre Confluentis, secus flumen de *la Tet*, in comitatu Barchinone, quem idem rex Ludovicus sibi et per se retinuerat, divisit non ut comitem, sed solum tamquam rectorem illius et generalem administratorem...

NOTA L. — (fol. XIII^b). ... Ac tamen idem Borellus, antequam succursus hic venisset, noningentas domos, omnibus malis consuetudinibus immunes, fecit, atque franchas, quibus generositatis contulit privilegium. Et quod dominus quilibet ipsarum domorum comiti predicto cum equo quodam armato succurrere teneretur; et voluit quod omnes domini ipsarum domorum homines de paratico nominati essent de cetero, quasi dicere volens quod ad peragendum omnia essent apparati et similes sicuti milites. Quibus dictus comes infinita fecit dona et gratias, et tales et bene habundantes, quod ipsum quilibet dictum poterat equum sustinere. Voluit necnon quot domus supra dicte de paratico vocarentur, quemadmodum mansi antea erant nuncupate, quoque ceteræ domus alio de paratico in posterum nominari non auderent nisi mansi vel borde, dictis domibus noningentis dumtaxat exceptis. Et ecce in Cathalonia paraticum qualiter fuit adinventum. Licet ipsum paraticum alias paragium possit fundari de jure ut in libro feudorum, titulo «De paratico», te. §. simile est ibi cum parentibus suis etc. Aliis est sub titulo «De cle. vio. pa.» Sed vulgus habet quod omnes generosi qui milites non sunt, vocantur gentiles homines, quasi feroces homines et belligerosi, sicut gentiles erant et pagani. Pro hoc extra de conce. pre c. ullam cum ibi notatis per doc. super verbo gentilium. Subsequenter vero hic comès Burellus cum supradictis de paratico et alamanorum succursu et francorum, Dei auxilio, a civitate Barchinone et de tota ipsius comitis terra viriliter ac bellicose maledictos expulit sarracenos. Tuncque potiori modo quo valuit predictos omnes juxta cujuslibet servicium eorundem et statum remuneravit. Et hiis completis, idem comès Borrellus predictum alia vice Rivipulli monasterium, anno Domini .LXVI.º cum .DCCC.º, dedicari fecit.

II

JERONI PAU: *Barcino. Hispanie Illustratae*, II. Francfort 1603.

(Pag. 842) ...unde existimatum est a non vulgaribus propter consistentem tum maxime in ea regione alanam et gotorum gentem, inceptos appellari *gotalanicos* populos, qui nunc *catalani* dicuntur. Etsi quidam ab Angario quodam,

cognomento Catalone, germanorum duce dictos fuisse scribant; quém ante Caroli Magni tempora non legitimo exercitu, ut sarracenos pelleret, Hispaniam intrasse tradunt, militibusque suis *catalanorum* nomen indidisse, et paulo mox dum Emporias urbem obsidet, occubuisse, hunc ducem quidam non germanicae, sed gallicae gentis fuisse ferunt e catalaunica regione singulari proelio memorabili. Superiora sane astruere illius temporis scriptores videntur, qui usque ad Caroli Calvi tempora hanc regionem Hispanicam Gothicam et provinciam Narbonensem Gallogotiam appellant.

III

PERE MIQUEL CARBONELL: *Chroniques de Espanya*. Barcelona 1547.

(Fol. vb). Admiració molta dóna a misser Hierònim Pau e a mi, compenedor de la present història, lo que és recitat pèr lo dit mossèn Thomich, certes gestes de Auger Cataló sens fundament algun. Per cert fóra stat molt convenient hagués nomenat lo auctor qui ho posa, car tals coses no.s ligen en historial algú aprovat. Axí pot passar com a cosa apòchrifa e de poca fe, majorment que fins al temps de Carolo Calvo emperador no legim aquests noms de catalans, sinó de dita província se nomenà en temps de Carles Maynes e de Loýs emperador, de Hespànya Gòthica.

MIQUEL COLL I ALENTORN

Barcelona.